

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

ПОСТАТЬ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Студентка 4 курсу, групи СОІз-41
Спеціальність 014.03 Середня освіта
(Історія) ОР Бакалавр

Сандей Анастасія Олександрівна

Керівник:

Королько Андрій Зіновійович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Райківський Ігор Ярославович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

Івано-Франківськ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.	3
РОЗДІЛ 1. Етапи життя і творчості Івана Котляревського	6
РОЗДІЛ 2. Громадсько-педагогічна діяльність	18
РОЗДІЛ 3. Творча спадщина засновника нової української літератури	30
РОЗДІЛ 4. Формування аксіологічної компетентності на прикладі життя на діяльності І. Котляревського	45
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дипломної роботи. В історії українського народу є постаті, у творах яких особливо яскраво і правдиво відображена душа народу, його національна свідомість. Серед них Іван Петрович Котляревський (1769–1838), автор знаменитих «Енеїди» та «Натаки Полтавки». У суворі часи диктатури він підкреслив духовну силу його народу та його віру в більш позитивне майбутнє.

Іван Котляревський жив і творив в епоху великих суспільно-історичних змін. Найперше це полягало в тому, що відбувалася серйозна криза феодально-кріпосницького ладу і перехід до нових форм капіталізму. Він був сучасником Французької буржуазної революції, яка ознаменувала корінні зміни в розвитку людського духу, особливо в мистецтві та літературі.

Тривалий час українські землі перебували під впливом інших держав, що безпосередньо впливало на культуру та мову українського народу. Через це мови та традиції кожного регіону України дуже відрізняються.

Іван Котляревський відіграв вирішальну роль в історичному процесі творення національної мови України, його твори стали основою національної мови. Автор вперше розкриває багатство живої розмовної мови, використовуючи розмовну мову не лише миттєво, а й цілком.

Також, важливо довести, що на рівні з радикальними діями та військовим супротивом політичних діячів внесок письменників та істориків має не меншу важливе значення, адже доводить необхідність у соціальних та політичних змінах України.

Саме його називають першим класиком нової історії української літератури. З іменем Івана Котляревського асоціюється доба відродження національного та українського. Безперечно він відкрив нову, свіжу сторінку в історії української літератури, яку помітили й заповнили його наступники.

Об'єкт дипломної роботи виступає постаттю громадсько-політичного діяча Івана Котляревського і його вивчення здобувачами у ЗЗСО.

Предметом дипломної роботи є громадська та педагогічна діяльність Івана Котляревського у контексті суспільно-політичних трансформацій в підрісній Україні кінця XVIII – першої третини XIX ст. та розуміння його праці і творчості через формування аксіологічної компетентності в учнів на уроках історії та в позакласній роботі.

Мета дипломної роботи – об’єктивне і комплексне висвітлення постаті Івана Котляревського та виокремити складові формування аксіологічної компетентності в учнів з вивчення цієї постаті.

Відповідно до поставленої мети у роботі необхідно виконати такі завдання:

- простежити етапи життя і творчості Івана Котляревського;
- висвітлити його громадсько-педагогічну діяльність;
- розкрити творчу спадщину засновника нової української літератури;
- охарактеризувати формування аксіологічної компетентності на прикладі життя на діяльності І. Котляревського.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період життя й діяльності Івана Котляревського (1769–1838 рр.).

Географічні межі дипломної роботи охоплюють міста Полтаву, Кременчук, Київ, Петербург та інші населені пункти тогочасної Російської імперії, а також м. Дрезден, в яких працював і проживав І. Котляревський.

Методологічну основу дипломної роботи складають принципи історизму, всебічності, об’єктивності, системності, узагальнення та порівняння. У роботі використовувалися такі методи дослідження: теоретичний аналіз наукових літературних джерел, аналітичний метод, описовий, узагальнення, порівняння, конкретизації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Вивченням цієї проблеми займається багато сучасних істориків. Творчість І. Котляревського достатньо досліджена багатьма науковцями, серед яких слід виокремити таких, як: Г. Грабович [9], М. Ткачук [31], М. Андрущенко [6], М. Павлишин [26], В. Неборак [24], П. Хропко [33], Є. Нахлік Є [23], І. Караванський [13],

М. Кочерган [15], П. Волинський [8], І. Лімборський [17], В. Шевчук [38], М. Яценко [41].

Значно менше окремих досліджень, які б висвітлювали громадську та педагогічну діяльність Івана Петровича, хоч у багатьох біографічних виданнях висвітлено окремі аспекти цієї проблеми.

Наукова новизна отриманих результатів дипломної роботи зумовлена сукупністю поставлених завдань та засобами їх розв'язання. У роботі з'ясовано місце та роль Івана Котляревського у становленні української історії та його внесок у розвиток української культури загалом, розкрито світоглядні позиції діяча – патріотизм, українізація, національна приналежність, виокремлено складові формування аксіологічної компетентності в учнів на прикладі вивчення цієї постаті. Удосконалено окремі відомості про діяльність Івана Котляревського. Отримали подальший розвиток вивчення творчої спадщини Івана Котляревського учнями у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали роботи можуть бути використані у навчальній (для підготовки праць, підручників, навчально-методичних посібників), педагогічній (для використання на уроках історії), громадській (для розробки історичних проєктів) роботі.

Структура дипломної роботи обумовлена її метою та завданнями. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 позицій) та 13 додатків. Основний текст становить 57 сторінок, загальний обсяг – 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1

Етапи життя і творчості Івана Котляревського

В історії України є діячі культури, у творчості яких особливо правдиво відображена душа народу, його національна самосвідомість. Серед них Іван Петрович Котляревський – видатний письменник-реаліст, автор знаменитої «Енеїда» та «Наталки Полтавки» [2, с. 98].

Постать українського митця заклала початок нової сторінки в історії розвитку української літератури, а також поєднала в собі старі і нові українські традиції. Саме з творчої спадщини письменника розпочинається новий поштовх українського національного відродження.

Листів Івана Котляревського збереглося небагато. На жаль, щоденників чи автобіографій до нас не дійшло. Про особу письменника, його життя відомо тільки з уривчастих відомостей [44, с. 43].

Він був сином дрібного чиновника, семінаристом, домашнім вчителем, колишнім військовим, любителем і організатором театру – і це тільки короткий опис внутрішнього життя поета, про якого можна скласти уявлення опираючись на дослідження деяких спогадів сучасників.

Життєвий і творчий шлях Котляревського припали на нелегкий час, коли закладались нові національні ідеї та доводилось проходити одне з найсерйозніших випробувань на право свого існування взагалі. Складна самодержавницька діяльність розбивала сподівання та надії українського народу. Могутній імперський тиск своїми діями мав остаточно призвести до знищення навіть найменших проявів національного духу.

Іван Петрович Котляревський народився 9 вересня 1769 р. в м. Полтаві. У середині XVIII ст. Полтава була містом, яке було штабом військових козацьких частин і мало автономне самоврядування. Дитинство майбутнього письменника ознаменувалося козацькою романтикою, вивченням їх полкового побуту, знайомством з легендами запорозьких походів. Полтава

була перетворена на глуху малоросійську губернію великої Російської імперії в 1796 р., коли вона стала повітовим містечком [9, с. 316].

Іван Котляревський походив із простого козацького старшинського роду. Батько працював канцеляристом міського магістрату. Збереглися згадки, що прадід і прапрадід І. Котляревського були священниками, а мати, Параска Жуковська, – дочкою козака Решетилівської сотні. У 1793 р. їх було внесено до списку дворян.

«Нерідко доводилося йому, – писав один з біографів Котляревського, – вдовольнятися... шматком хліба й ходити босим; але жива й весела вдача допомагала йому зносити домашні нестатки» [20, с. 31]. Будинок, де мешкала родина Котляревських, знаходився в одному з найкрасивіших куточків Полтавщини. З високих пагорбів відкривається панорамний вид на ліси та луки вдалині, серед яких срібліє оспівана українським поетом «Ворскла». Тут, у компанії друзів, рідних і пройшло дитинство майбутнього письменника.

У м. Полтаві гарно збереглася садиба, де народився і проживав майбутній митець. Тут зберігаються особисті речі, документи, картини майстрів фламандської школи, портрет офіцера-дипломата І. Котляревського, письмовий стіл та багато інших речей. У дворі садиби – криниця із журавлем, комора і клуня [12, с. 54].

Дитинство і юність І. Котляревського проходило далеко не на ідеальному, а більше на глибоко похмурому тлі. Друга половина XVIII ст. – час дій царського уряду, які за мету ставили закінчити існування історичної України. У 1775 р. ліквідується Запорізька Січ – останній підмурівок «козацької вольності» [5, с. 109].

У 80-х роках XVIII ст. Київська академія, яка була осередком української культури, перетворюється на російську духовну академію. Митрополити Гавриїл Кременецький та Самуїл Миславський старались всіма можливостями витіснити «простонародне тутешнє наріччя» і замінити його «чистою російською мовою».

Три поділи Польщі (1772, 1793 і 1795 рр.) дробили, зменшували землі, населені українським народом. Заборона вільного переходу селян до іншого маєтку, перетворення козацьких полків у регулярне військо, перетворення колишньої козацької старшини в «благородне російське дворянство» – все це докорінно змінювало становище краю. Дворянська інтелігенція прагнула зі всіх сторін говорити, співати і танцювати по-російськи або по-польськи. Імператриця Катерина II з радістю роздавала українські землі разом з остаточним закріпаченням селян своїм улюбленицям. Родючі землі заселялися німцями-колоністами [6, с. 64].

Вже з дитячих років у І. Котляревського проявилась охота до читання і пильність у заняттях. Початкову освіту, як тоді було заведено, отримав у місцевого дяка.

Наступний крок – у десятирічному віці хлопець пішов навчатись в Катеринославську семінарію м. Полтави. Навчання тут тривало, як і зазвичай 10–13 років. Спочатку починалося з читання й письма та поступово включало російську, латинську мови і літературу, поетику, риторику, філософію й богослов'я. Він захоплювався фольклором та народними піснями, що підштовхнуло його до вивчення української мови і літератури. І. Котляревський постійно прагнув розвиватися, відвідувати літературні кола та виступати з власними творами [7, с. 36].

Протягом навчання семінаристи мали змогу набути знання з поетики і риторики, а також здобували практичні навички перекладання та вивчення творів античних письменників російською мовою. Під час навчання І. Котляревського в семінарії проводились реформи вітчизняної шкільної освіти, які дали йому можливість вивчати французьку мову, з якої він згодом вільно перекладав.

Як зазначає С. Стеблін-Камінський зазначає: «Ще в юнацькі роки Котляревський мав пристрасть до віршів і вмів до будь-якого слова вправно добирати рими, дотепні й вдалі, за що товариші його по семінарії прозвали

“римачем”. Вже тоді, ще у шкільні роки, він складав вірші про козака Енея» [11, с. 18].

Поряд з літературною діяльністю Іван Котляревський намагався цікавитись багатьма іншими науками. Він постійно цікавився мовознавством, етнографією, вивчав усну народну творчість, історію України. Також, досконало знав французьку, латину, філософію. Облишивши осоружне навчання, натомість юнак став служити у канцеляріях, а згодом – вчителювати в поміщицьких маєтках на рідній Полтавщині і не тільки [9, с. 322].

Влітку 1788 р. за наказом із Петербурга Полтавська семінарія мала надіслати чотирьох кращих учнів до Олександрівської семінарії. І. Котляревському вдалось потрапити у число цих учнів, але в той момент його не було Полтаві. Після смерті батька сім'я опинилася в бідному становищі і він часто їздив в села на підробітки. [8, с. 53].

Після смерті батька у 1789 р., не довчившись, кинув семінарію, провчившись там 8 років. Насамперед, тому що він розчарувався в освіті або й самому попівстві, а також, тому що хотів іншого життя – яскравого й насиченого, сповненого пригод.

Залишивши семінарію він вступає на службу до Новоросійської канцелярії, яка містилася тоді в м. Полтаві. У 1793 р. стає вчителем у поміщицьких родинах на Полтавщині. «У цей період свого життя бував він на зборищах та іграх народних і сам брав участь у них, дуже уважно вслухався в народну розмову, записував пісні й слова, вивчав мову, характер, звичаї, обряди, вірування, перекази українців, наче готуючи себе до майбутньої праці...» – відзначав С. Стеблін-Камінський [11, с. 14].

Вчителюючи у поміщика в містечку Золотоноші, Іван закохався у вродливу дівчину-кріпачку Марію Семикон, що була покоївкою. Повертаючись у свою кімнату, він часто заставав там її, потроху почав вчити дівчину грамоті. Якось, прибираючи, вона наважилася взяти аркуш паперу, списаний дрібним почерком. Прочитала написаний вірш й упізнала у

ньому... себе. Між Іваном і Марією спалахнуло палке почуття, юнак попросив благословіння у господаря. Але виявилось, що Марія вже «обіцяна» якомусь багатому вдівцю [17, с. 13].

З 1794 р. І. Котляревський розпочинає роботу над бурлескно-травестійною поемою «Енеїда».

Уже через два роки в долі І. Котляревського – наступний несподіваний поворот. Облишивши працю в поміщицькому маєтку, він записується добровольцем до Сіверського карабінерського полку. У 1796–1808 рр. І. Котляревський служив у Сіверському карабінерному (пізніше драгунському) полку, який був створений на базі Українського козацького полку. Оскільки полк до 1806 р. дислокувався на Полтавщині, І. Котляревський мав змогу брати участь у місцевому житті.

Успішний учень і канцелярист, у війську І. Котляревський протягом десяти років також зробив блискучу кар'єру. З кадета в 1796 р. дослужився в 1808 р. до офіцерського звання капітана [15, с. 61].

Паралельно з військовим тривало також активне творче життя поета. У 1804 р. І. Котляревський продовжує творити «Енеїду» і пише «Новорічну пісню 1805 р., присвячену панові і батюшці Олексі Борисовичу Кулі», «Князь золотий» (мова йдеться про Курагіна, генерал-губернатора Полтавської і Чернігівської губерній, який обіймав цю посаду з 1802 по 1807 рр.) [12, с. 60].

У 1798 р. у м. Петербурзі заходом колезького асесора М. Парпури (багатий конотопський поміщик) у світ вийшли перші три частини поеми: «Энеида на малороссийский язык перелицованная И. Котляревским» [6, с. 64].

Протягом 1806–1807 рр. Іван Котляревський у складі Сіверського полку бере участь в російсько-турецькій війні 1806–1812 рр., а саме, у взятті фортець Бендери та Ізмаїл. На початку 1808 року в чині капітана виходить у відставку. Саме в цей період з'являється друге видання поеми: «Энеида на малороспиский язык перелицованная И. Котляревским. Издание второе, в

Санкт-Петербурге, напечатано в типографии Йвана Глазунова, 1808 года» [15, с. 251].

Сподіваючись знайти якусь цивільну службу, І. Котляревський їде до м. Петербурга, але через брак знайомств і зв'язків всі спроби виявилися даремними. Одному з біографів письменника – О. Терещенку – спроби його в столиці розумілись так: «Тут він довго тинявся по передпокоях сильних світу, просив, але просив марно. Хоч «Енеїда» була видана ще в 1798 р., та не багато допомогла поетові: на нього дивилися як на кожного бідняка без допомоги й протекції». У час приїзду до м. Петербурга І. Котляревський здійснює перше авторське видання «Енеїди» (виправлене і доповнене четвертою частиною), що вийшло під назвою: «Вергилиева Энеида, на малороссийский язык преложенная И. Котляревским» [25, с. 163].

Після повернення до м. Полтави І. Котляревський у середині 1810 р. отримує посаду наглядача полтавського Будинку виховання дітей бідних дворян. Заклад започаткований в 1805 р. князем О. Куракіним. До нього приймали різних дітей. Виділявся будинок світським характером і надавав знання з математики, географії, креслення, літератури, військової справи. Іван Котляревський виділювався образом мудрого і гуманного педагога, так змалював його Тарас Шевченко у повісті «Близнюки» [31, с. 146].

Як би там не було, І. Котляревський 12 років присвятив військовій справі і зробив гарну кар'єру: служив у Сіверському карабінерному полку, під час битви з Наполеоном І Бонапартом у 1812 р. на Полтавщині формувався 5-й український козацький полк. Пізніше брав участь у російсько-турецькій війні, брав участь в облозі Ізмаїла [27, с. 100].

За всі здобутки письменника навіть нагородили орденом Святої Анни за його дипломатичні здібності – він переконав ногайських татар зберігати нейтралітет і дозволити російським військам пройти через свою територію. Однак йому було соромно за цю нагороду, бо незабаром ці татарські поселення були пограбовані й знищені, і вони змушені були тікати аж на Азов, у Маріуполь [27, с. 109].

У 1808 р., маючи звання капітана, Іван Котляревський йде у відставку і намагається влаштуватися на цивільну службу в м. Санкт-Петербурзі. У 1809 р. з'являється друком його знаменита поема у чотирьох частинах «Вергилиева Енеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским». На титулці зазначалось авторське зауваження: «Вновь исправленная и дополненная противу прежних изданий» [5, с. 196].

Починаючи з 1810 р. й майже до останніх днів свого життя І. Котляревський був незмінний наглядч Полтавського будинку виховання дітей бідних дворян.

Коли почалася знана в російській історіографії Вітчизняна війна 1812 р., Я. Лобанов-Ростовський доручив Івану Петровичу, як колишньому військовому, зібрати п'ятий полк українського козачого війська в боротьбі з Наполеоном. За сумлінне виконання цього завдання І. Котляревського було нагороджено медаллю в честь переможного завершення Вітчизняної війни 1812 р. [26, с. 42].

Сформувавши протягом 17 днів козацький полк, Іван Котляревський (не відмовляючись від посади наглядча Будинку виховання) у 1813 і 1814 рр. виконує окремі накази губернатора і їде до м. Дрездена і м. Петербурга.

Коли війна закінчилася, імперська влада одразу віддає наказ розформувала козацьке військо, тому що побачило в його існуванні для себе загрозу. Ліквідація козацького війська спричинила велику хвилю повстань. Зокрема, на Поділлі демобілізовані військові долучилися до повстання Устима Кармалюка проти російської адміністрації та дворянства, а на півдні України повстало Бузьке козацьке військо.

В цей час письменник продовжує працювати над п'ятою частиною «Енеїди». В квітні 1817 р. робить російський переспів «Оди Сафо». Опублікований був у харківському альманасі «Молодик» [38, с. 15].

Також, Котляревського вважають також автором кантати «Малороссийских губерний общий хор», яка написана в кінці 1814 – початку 1815 р. з нагоди перемоги над Наполеоном.

У 1816 р. генерал-губернатором Полтавської і Чернігівської губерній було призначено М.Г. Рєпніна. Правителем його канцелярії стає М. М. Новиков – член таємного товариства декабристів «Союз порятунку», а пізніше – «Союзу благоденства» [17, с. 59].

М. Новиков у 1818 р. започатковує в м. Полтаві масонську ложу «Любов до істини», куди входить також І. Котляревський. В тому ж 1818 р. письменника вибирають членом Харківського товариства аматорів красеного письменства, а в 1821 р. він стає почесним членом петербурзького «Вільного товариства любителів російської словесності», яке знаходить під впливом декабристської ідеології. На засіданнях товариства у 1821–1823 рр. читали уривки з п'ятої частини «Енеїди» (опубліковані в журналі товариства «Соревнователь просвещения и благотворения») [34, с. 19].

Займаючи протягом 1827–1835 рр. посаду попечителя Полтавського благодійно-лікувального закладу (одночасно з виконанням обов'язків наглядача полтавського Будинку виховання дітей бідних дворян), митець як і раніше, продовжує допомагати потребуючим, дбати про хворих і бідних: «Котляревський, за переказами, не раз заступався за скривджених сутягами козаків полтавських, і будиночок його у Полтаві був відомий убогим чолобитникам...» [22, с. 76].

Іван Котляревський протягом тридцяти років піклувався благодійно-лікувальними закладами, допомагав соціально приниженим і отримав відзнаку «За бездоганну тридцятилітню службу» [20, с. 48].

За словами сучасників він запам'ятався привітною, щирою людиною. Завжди отримував увагу і любов від всіх, хто з ним зустрічався. Іван Котляревський був душею товариства, умів чудово доповнити розмову, говорити про серйозні речі з легкістю, жартував без жодної скутості; мова його була легка та довершена різними прислів'ями і приказками.

З 1823 до середини 1838 рр., І. Котляревський за дорученням В.М. Рєпніної, кураторки Інституту благородних дівиць, працював над перекладом з французької на російську мову праці Дюкєня «L'Evangile medite et distribue» («Євангельські роздуми, розподілені на всі дні року...»), не полишаючи попри все сподівань видати повний текст «Енеїди». Але підготовлене автором видання побачило світ вже після його смерті, у 1842 році. Не були надруковані за життя І. Котляревського і «Наталка Полтавка» (що без згоди автора увесь час показувалась глядачам) і «Москаль-чарівник». У 1830–1833 рр. були опубліковані лише чотири пісні з «Наталки Полтавки» [2, с. 12].

Протягом 1829–1838 рр. у нього в м. Полтаві побували відомі на той час громадські діячі і науковці М. Гнедич, О. Сомов, М. Максимович, Д. Бантиш-Каменський та ін.

Український поет націоналізував давні символи і змалював їх сучасними. Він зміг показати, як люди можуть досягти суспільної свідомості, справляючись із життєвими обставинами. Світоглядне бачення письменника складалось під впливом оточення, в якому він зростав. У другій половині XVIII ст. в Україні частково збереглися демократичні порядки республіканської Гетьманщини [10, с. 12].

Всі ці явища виявилися позитивним плацдармом для сприйняття ним ідей Просвітництва. За своїм баченням Іван Котляревський був просвітителем, демократом, гуманістом. Ще в юнацькі роки з'явилися такі переконання, які не змінилися до кінця його життя.

В останні роки життя І. Котляревський підтримував зв'язки з багатьма діячами культури, вченими. І. Срезневському письменник у 1837 р. передав для публікації «Наталку Полтавку» (надрукована у першій книжці «Украинского сборника» І. Срезневського 1838 р.) і «Москаля-чарівника» (друга книжка цього альманаху вийшла у світ у 1841 р.) [17, с. 83].

Навесні 1810 р. І. Котляревський залишає м. Санкт-Петербург і повертається до м. Полтави, де жила його мати. В рідну домівку він

повернувся відомим поетом: перше видання «Енеїди» у трьох частинах вийшло в м. Петербурзі 1798 р., друге – 1808 р., третє, авторське, у чотирьох частинах і з присвятою полтавському меценату Кочубею [3, с. 428].

З 1810 р. і до кінця свого життя Іван Петрович Котляревський живе в м. Полтаві. Представники найширших верств населення часто просили підтримки та поради. Кожному він старався надати необхідну допомогу і підтримку.

На початку 1830-х рр. І. Котляревський почав хворіти. Хвороба стрімко загострювалася, сильні болі зовсім не зникали і мучили письменника, але він переносив їх мужньо, нерідко навіть жартівливо. З великим сумом було почуто звістку про його смерть 10 листопада 1838 р. [33, с. 55].

В останню путь його проводжали всі мешканці м. Полтави та навколишніх сіл. Завдяки зусилля близьких друзів на його могилі встановлено невеликий надгробок у вигляді колони з хрестом.

Оскільки Іван Петрович ніколи не був одружений і не мав прямих нащадків, його спадкоємницею та господаркою садиби стала економка Мотрона Веклевичева, унтер-офіцерська вдова [5, с. 68].

Багато наступників письменника пробували характеризувати його особистість на підставі книг, які він читав. Домашня бібліотека поета складалася з латинських, французьких, російських книг і журналів. Одне з основних місць в ній займала Біблія, але також, поряд з нею були ще твори Ф. Вольтера. Він був ознайомлений з більшістю творів, що читали й інші освічені дворяни його часу [30, с. 154].

В рідній м. Полтаві на честь Івана Котляревського відкрито пам'ятник (1903), літературно-меморіальний музей (1952) та музей-садибу (1969).

Звістка про його смерть вразила Т. Шевченка. 24-річний поет написав поезію «На вічну пам'ять Котляревському», яким вшанував видатного сучасника: «Будеш, батьку, панувати, Поки живі люди, Поки сонце з неба сяє, Тебе не забудуть!». Пізніше, у 1845 р. Т. Шевченко спеціально відвідав

м. Полтаву, щоб вклонитися могилі І. Котляревського, й намалював акварель «Будинок І. П. Котляревського в Полтаві» [24, с. 84].

Як уже зазначалося, 28 вересня 1952 році був відкритий Літературно-меморіальний музей Івана Котляревського в м. Полтаві. Там, у чотирьох залах зібрані відомості про життєвий і творчий шлях Івана Петровича Котляревського, а також різні розповіді про вшанування пам'яті поета. Серед рідкісних експонатів музею – перше прижиттєве видання поеми «Енеїда» 1798 р., а також друге видання 1808 р. [31, с. 162].

У 1969 р., проголошеному рішенням ЮНЕСКО роком Івана Котляревського, було відкрито Музей-садибу письменника. Меморіальний комплекс у центрі стародавньої Полтави складається з батьківської хати поета, повітки, комори та колодязя-журавля. Біля садиби – колона з чорного лабрадориту на якій написано: «З цієї садиби на весь світ пролунав голос першого класика нової української літератури Івана Петровича Котляревського» [8, с. 120].

Отже, Іван Котляревський жив і творив в час великих суспільно-історичних змін, головним завданням яких було назрівання серйозної кризи в суспільстві та перехід до нової, капіталістичної формації.

Часи Івана Котляревського – це епоха руйнації української державності. Водночас, він був сучасником французької буржуазної революції, що заклала серйозні зміни в духовному розвитку людства, найперше в мистецтві й літературі.

Добре пізнав письменник побут, інтереси, звичаї українського народу. У його пам'яті збереглися великі знання про побуту і громадське життя своїх співвітчизників. Все це вивилось в безмежне джерело літературної творчості. Тому твори Івана Котляревського такі цікаві, повчальні з великим виховним значення.

Саме І. Котляревський створив нову українську національну ідентичність за своєю структурною моделлю, як продовження імперської ідентичності: національно-політична свідомість утверджувалася завдяки

місцевого чи регіонального патріотизму, що додається до патріотизму загальнодержавного.

Смерть зачинателя нової української літератури стала величезною втратою для всієї України. Саме ця постать зробила колосальний відбиток на розвиток майбутнього для України. Тарас Шевченко написав поезію «На вічну пам'ять Котляревському». Рядки поезії написано бронзовими літерами на постаменті пам'ятника, відкритого в м. Полтаві 1903 р.

РОЗДІЛ 2

Громадсько-педагогічна діяльність

В другій половині XVIII століття феодально-кріпосницький тиск та національне гноблення перейшли в особливо тяжкі форми. На Лівобережній та Слобідській Україні були скасовувались залишки державної автономії (1764), ліквідовано Запорізьку Січ (1775), законодавчо введене кріпосне право (1783). На Правобережній Україні, яка перебувала під владою Польщі, почався економічний розпад та занепада життя. Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпатська Україна опиняються під владою Австрійської імперії [6, с. 64].

За таких умов сильне незадоволення народних мас часто переходило у стихійні повстання (1750, 1754, 1757, 1761, 1764 рр.; у 1773–1774 рр. – повстання Омеляна Пугачова; 1789 р. – повстання у с. Турбаях на Полтавщині; в 1768 р. – повстання на Правобережній Україні, відоме під назвою Коліївщини).

Всі ці події спричинили підрив економічної і політичної основи самодержавного ладу та похитнуло релігійну ідеологію. В людській свідомості, яка складалася в той час у Російській імперії ширше за феодалізм, під впливом капіталістичних відносин і досвіду західноєвропейської просвітницької думки, що ідеологічно підготувала Велику французьку революцію 1789 року, визрівають радикально-демократичні й матеріалістичні напрямки.

Іван Котляревський був глибоко обізнаний з культурно-мистецьким життям Російської імперії. Він зберігав тісні зв'язки з рядом письменників, журналістів, науковців, добре знав пам'ятки старовини, майстерно розбирався в українському фольклорі та етнографії. Котляревський багато допомагав вченим-історикам і етнографам – Д. Бантишу-Каменському, І. Срезневському, В. Пассекові [26, с. 21].

Письменник перейняв традиції «низового» бароко. У XVII – середині XVIII ст. в українській культурі широкої популярності набула творчість мандрівних дяків (вихованців Києво-Могилянської академії чи інших колегій), бурлескно-травестійні твори, інтермедії. Події Священного Письма вони прирівнювали до рівня буденного, а оповідам про власні поневіряння, розгубленість, голодне студентське життя надавали псевдоурочистого тону [9, с. 322].

Дослідники життя і творчості письменника зауважують, що педагогічну діяльність письменник розпочав в роки навчання в Полтавській семінарії (1780–1789), коли навчав поміщицьких дітей. Це було для семінаристів «звичним явищем у зв'язку з убогим забезпеченням» [11, с. 208].

«Щоб повністю зрозуміти, чого вартий Котляревський в історії громадського руху на Україні, необхідно якнайбільшу увагу звернути на три моменти в його творчості, а саме: стосунки Котляревського до того ґрунту, на якому зародилась його діяльність, силу його свідомості і, нарешті, її наслідки та вплив на формування національної ідеї й руху на Україні. Характеристика цих моментів і дасть нам відповідь на питання про самостійність, свідомість та вплив Котляревського», – зазначав про основоположника нової української літератури С. Єфремов. Опираючись на цю думку, набагато простіше, зрозуміти та досягнути славнозвісну поему класика [23, с. 27].

Найбільшим знаковим періодом громадської діяльності І. Котляревського біографи вважають початок XIX ст., коли він у чині капітана повертається з армії на батьківщину.

На початку Вітчизняної війни 1812 р. І. Котляревський брав участь у формуванні ополчення. Тому в серпні 1812 р. він сформував у селі Горошиному Семенівського повіту на Полтавщині 5-й козачий кінний полк, який у вересні здійснив марш на міста Лубни, Пирятин, Прилуки, а звідти вирушив до м. Тули для участі в боротьбі з наполеонівськими загарбниками.

Сам І. Котляревський у бойових діях полку не брав участі, після формування полку повернувся до м. Полтави, щоб зустрітися з важкохворою матір'ю. [8, с. 78].

Як колишній військовий, Іван Котляревський встигнув зарекомендувати себе як жвавий адміністратор (педагогічна діяльність дістала відображення та високу оцінку у повісті Т. Шевченка «Близнюки»), за доручення генерал-губернатора Я. Лобанова-Ростовського сформував український козацький полк для боротьби з Наполеоном. У 1813–1814 рр. він виконує певні завдання губернатора у містах Дрездені й Петербурзі [14, с. 123].

Навіть після розгрому наполеонівської армії І. Котляревський виконував накази військового характеру того самого генерал-губернатора. Як приклад, на початку травня 1813 року він виїжджав в м. Дрездені, пізніше двічі мав можливість відвідувати м. Санкт-Петербург (1813), а також, бував у м. Кременчуці Полтавської губернії (1818) [31, с. 29].

За якісно виконане військове завдання з формування народного ополчення І. Котляревського нагородили медаллю на честь переможного завершення війни 1812 р. [43, с. 389]

Ідею перетворення українського козацтва на своєрідний військовий стан у часи І. Котляревського висували й деякі царські вельможі. Наприклад, думку про збереження навіть в мирний час козацьких формувань 1812 р., призначених для війни з Наполеоном, відстоював Я. Лобанов-Ростовський, а в 1831–1834 рр. М. Рєпнін. Останній у кількох своїх повідомленнях Миколі І та в листах до голови Державної ради і Комітету міністрів В. Кочубея намагався довести відданість українського козацтва «престолу і вітчизні». Однак П. Кочубей виступив рішучим противником «федеральних об'єднань провінцій» з автономними правами [42, с. 58].

5 жовтня 1817 р. вже у званні майора мав змогу піти у відставку. Отримав діамантовий перстень і пенсію в розмірі 500 рублів на рік, додатково до платні.

Закінчивши семінарію та покинувши чиновницьку службу починає працювати домашнім вчителем у поміщицьких родин, переважно в Золотоніському повіті на Полтавщині. Робота домашнього вчителя виявилась досить складною: поміщики часто використовували його для виконання різних інших, далеко не педагогічних, обов'язків, наприклад, для догляду за садом, праці в конторі, господарських доручень [23, с. 15].

Подбавши завчасно про документ, який свідчив, що Котляревський є дворянином Полтавського повіту, ставлення до нього було більш лояльним. Саме тому на панщину його не гнали.

Маючи змогу перебувати і спілкуватись з простим людом, він спостерігав за народними традиціями, обрядами, записував численні перекази й повір'я, відвідував зібрання селян. Періодично переодягнений, особисто брав у них участь, уважно слухав і зфіксував у записник слова рідної мови. Пізніше всі ці записи та спостереження перетворюються в дивовижні й самобутні вірші «Енеїди» [26, с. 94].

Як зазначалось раніше, І. Котляревський відомо не зміг влаштуватися на службу в м. Петербурзі і тому змушений був в 1808 р. повернутись до м. Полтави. Тут вирішив служити полтавській громаді на засадах благодійності у просвітницькому розумінні, займаючись «добротворенням» [30, с. 58].

Письменнику вдалося здійснити свою мрію. У 1810 році І. Котляревському запропонували посаду наглядача в полтавському Будинку для виховання дітей бідних дворян. За свідченням І. Павловського, він там виконував різноманітні обов'язки – «вести дім, штат, відповідати за речі, книги, гроші, матеріали» [12, с. 56].

У педагогічній діяльності, письменник виявив себе як гуманіст і демократ. Він дуже доброзичливо ставився до дітей, намагався через твори літератури й мистецтва виховати в учнях кращі моральні якості.

У своїй педагогічній діяльності І. Котляревський прагнув до гармонійного розвитку і всестороннього виховання молоді. Маючи посаду

він продовжував старанно дбати про розвиток літературного та художнього смаку дітей, розумове виховання. Підтримував людські позиції та гуманні методи впливу на дитину, надаючи перевагу розповіді, роз'ясненню матеріалу, надавав великого значення прикладу та авторитету педагогів у справі виховання. Котляревський твердо виступав проти будь-якого фізичного насилля на дітьми і, своїх своїх колег завжди намагався застерігати від таких дій. В кожній дитині прагнув бачити позитивні якості, на які й слід спиратися у вихованні, викорінюючи будь-який негатив, що заважає моральному вдосконаленню особистості [8, с. 205].

Також відомо, що Іван Котляревський захоплювався театральним мистецтвом. Коли генерал-губернатором став Я. Лобанов-Ростовський, то І. Котляревський також брав участь у створенні Полтавського театру. Будівництво повітового театру завершилося в 1810 році. Кінцева вартість будівництва вийшла міській казні 20 тисяч рублів. Проте перший рік будівля порожніла, бо стаціонарної трупи не було [12, с. 43].

Громадськість позитивно сприйняла новину, що у 1818 році 49-річного І. Котляревського призначили на посаду одного з двох директорів Полтавського Вільного театру. Ліктями за владу директори не штовхались, бо одразу розподілили обов'язки: головним режисером театру та художнім керівником, завданням якого було сформувати професійну трупу та визначити репертуар, став митець, а господарчим директором – обер-аудитор з німців.

І. Котляревський взявся влаштовувати аматорські спектаклі. Письменник наскільки полюбив цю справу, що у домашньому напівкріпацькому театрі генерал-губернатора князя Я. Лобанова-Ростовського грав комічні ролі у популярних тоді п'єсах російського драматурга Якова Княжніна (1742–1791), а саме: «Сбитенщик», «Невдалий примиритель», «Диваки», «Траур, або Утішена вдова», «Удавана божевільна» [11, с. 188].

Як і всюди, ставили російські й західноєвропейські п'єси та водевілі. Однак І. Котляревський швидко зрозумів необхідність розвивати українську драматургію. Саме для театру в 1819 р. написав драматичні твори «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», що й досі не сходять зі сцени. Активно співпрацював з талановитим актором Михайлом Щепкіним, якого допоміг викупити з кріпацтва [31, с. 166].

Доля усміхнулась Івану Петровичу – як акторові, так і співдиректору Полтавського театру: вже з перших вистав сформувався чудовий акторський ансамбль. Новий губернатор М. Рєпнін запросив частину акторів харківської трупи І. Штейна. Вони були в основному складі.

Головний директор Вільного театру у м. Полтаві докладав максимум зусиль і працював як адміністратор та драматург. Іван Котляревський завжди був присутній на репетиції, порадами допомагав акторам уточнити амплуа, переробляв тексти в деяких п'єсах, коли розумів, що так, глядач краще сприйме текст та отримає більше вражень. До 1821 року Полтавський театр зайняв одне з провідних місць в Україні та зажив визначної слави [35, с. 71].

Атмосфера полтавської театральної сцени та неприйняття Іваном Котляревським псевдонародних п'єс на зразок «Казак-стихотворець» О. Шаховського слугували зверненню його до драматургії

Написані у 1818–1819 рр. «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» ще задовго до їх публікації дістали сценічне життя.

О. Терещенко досліджував театральні постановки творів І. Котляревського: «Вона («Наталка Полтавка») була прийнята з гучним схваленням, а ім'я творця повторювалось з любов'ю не тільки в усій Малоросії, а й у багатьох містах Великоросії та в обох столицях. Через деякий час на Полтавському ж театрі з'явився «Москаль-чарівник», теж прийнятий із загальним схваленням. Цей «Чарівник» примітний ще як песа, в якій блискуче виявився талант народного артиста М. С. Щепкіна. Розкриттям свого таланту у виконанні ролей з народного життя він зобов'язаний

Котляревському, який розпізнав у ньому першокласного артиста; надії Його справилися» [35, с. 25].

На жаль, Котляревський також зустрівся з багатьма негативними чинниками, виконуючи свою роботу. Найперше, нерозуміння думки полтавського міщанина про те, що наявність театру у місті погано вплине на молодь, розбалує юнаків та дівчат. По-друге, джерелом усіх цих настроїв було місцеве духовенство, яке читало парафіянам проповіді і вважало, що театр: («лігво розпусти») закликали не відвідувати, «бо це зло гріховно». По-третє, великий брак талантів. В Україні було багато мандрівних акторів, але фаховий професійний рівень підготовки годився тільки під окремі антрепризи.

В перший місяць (вересень 1818 року) вистави доводилося скасовувати. Збори по театру були катастрофічно малими, тому платню виходило видавати не всім акторам. Бувало й таке, що в театр прийшли чотири глядачі і внеску зробили 14 рублів. Тому, часто вимушено скасувалися спектаклі [27, с. 103].

На сцені виступали добре відомі в Україні артисти: Петро Барсов (Петро), якого за чудовий голос називали «полтавським Тамбуріні» (Антоніо Тамбуріні (1800–1876) – італійський оперний співак. – А. С.), Іван Угаров (возний Тетерваковський), особливо вдатний до характерних образів «старого віку піддячих», Тетяна Пряженківська (Терпелиха), яка майстерно сценічно перевтілювалася в роль і користувалась гарячою прихильністю глядачів. І звісно, яскраво спалахнув на полтавській сцені Михайло Щепкін, для якого, власне, і була створена роль виборного Макогоненка. Роль головної героїні виконувала неймовірна співачка і танцюристка, , 31-річна Катерина Нальотова (1787–1869). Протягом всього часу вона працювала у Вільному театрі І. Котляревського на головних ролях, і як артистку її знали далеко за межами м. Полтави. Шанобливо до неї відносився Михайло Щепкін і згадував, що «вона мала прекрасний голос і була знаменитою артисткою», але прожила таке трагічне життя.

Серед виконавиць головною примадонною одразу стала красуня і талановита дівчина Тетяна Гнатівна Пряженковська, за якою негайно став «упадати Іван Петрович Котляревський», досі байдужий до вродливиць. Колишня зірка Харківського Вільного театру, майстерна виконавиця, зірка сцени, вона блискуче виконувала ліричні та драматичні ролі, а також гарно співала й танцювала [35, с. 24].

У 1816 році І. Котляревський разом із своїми вихованцями перед новим роком організував спектакль, у якому також брав участь. Крім того, для учнівської молоді видавав щотижневий рукописний журнал «Полтавська муха», в якому систематично піднімав проблеми морального виховання молоді. Особлива акцентував увагу на роль та приклад батьків для дітей, відповідальність за їхнє майбутнє [35, с. 43].

Слід згадати, що письменник брав участь у визволенні з кріпацтва відомого актора М. Щепкіна і в подальшому влаштуванні його брата Абрама. І. Котляревський заснував театральну трупу і був директором Полтавського вільного театру в 1818–1821 рр., а також був засновником і директором «Союзу благоденства» більшості полтавців [20, с. 78].

За своїм світоглядом Котляревський був справжній просвітник. Намагався виховувати у вихованців людяність, піклувався про матеріальне забезпечення учнів. Начальник канцелярії генерал-губернатора Малоросії князя Миколи Рєпніна-Волконського, декабрист Михайло Новіков дуже цінували педагогічну діяльність наглядача Будинку виховання дітей бідних дворян.

У листі на ім'я секретаря «Вільного товариства любителів російської словесності» Андрія Нікітіна в 1818 році він виклав свої думки: «У колі вихованців чиновник Котляревський є шанованим і суворим батьком» [26, с. 116].

У 1816 році на місце Я. Лобанова-Ростовського генерал-губернатором Полтавської та Чернігівської губерній було призначено М. Рєпніна – рідного брата майбутнього декабриста С. Волконського. Правителем його канцелярії

стає М. Новиков – учасник таємного товариства декабристів «Союз порятунку», а пізніше «Союзу благоденства». А вже у 1818 році, М. Новиков в Полтаві започатковує масонську ложу «Любов до істини» [39, с. 653].

Невід’ємним фактом є те, що Іван Котляревський був членом полтавської масонської ложі «Любов до істини», в якій активно обговорювалися реформи царя Олександра І, і яку пізніше розпустили за наказом царя.

Загалом масонство було дуже поширеним серед свідомих українців того часу – наприклад, масонами були Михайло Грушевський і Симон Петлюра. Масони намагалися злагоджувати світ і не виступали проти влади. Вони були релігійними, але водночас свято вірили в науку та поширювали свої знання.

За допомогою власних зв’язків письменник сприяв викупу з рабства Михайла Семеновича Щепкіна, який не тільки є засновником російської акторської школи, але й кращим виконавцем головної ролі у п’єсі «Москаль-чарівник».

І. Котляревський у той же час був у добрих стосунках з усіма господарями Полтавської губернії і, за словами біографа, був «прийнятий в усіх найкращих домах». Наприклад, Стеблін-Камінський розповідає, що російські літератори, проїжджаючи через м. Полтаву, заходили до І. Котляревського, і талановитий автор «Енеїди» звичайно «говорив небагато, але все сказане ним було повно сенсу, мудрості та глибокодумності» [41, с. 263].

Учасники полтавської масонської ложі «Любов до істини» соціально йта ідеологічно були дуже різними (зокрема, до складу належали полтавський губернський маршалок С. Кочубей та сепаратистськи настроєний переяславський маршалок В. Лукашевич). «Масонство, – як зазначає Д. Багалій, – не було революційною, і навіть не опозиційною течією, але частково виникло на підставі незадоволення серед суспільства, – це був вираз в колективній формі індивідуального покращення людини».

Слід додати, що в творчості І. Котляревського не було відчутно впливів революційних ідей декабристів. Письменник виконував обов'язки промовця в масонській ложі, а також, був активним учасником полтавського відділення Біблійного товариства [33, с. 84].

Як справжній масон, І. Котляревський відпустив своїх кріпаків (усього їх було шість душ), свій будинок в м. Полтаві заповів економці, Мотрі Векливечивій, унтер-офіцерській вдові, а все інше майно роздав далекій рідні та друзям. Хоча ж і прямих нащадків він не мав [30, с. 93].

Варто зазначити що у 1818 році письменник був обраний членом Харківського товариства красною письменства, а в 1821 році — почесним членом Вільного товариства любителів російської словесності в Петербурзі, яке перебувало під впливом ідеології декабристів. На засіданнях товариства у 1821–1823 рр. читали уривки з п'ятої частини «Енеїди» (в 1822–1823 рр. опубліковані в журналі товариства «Соревнователь просвещения и благотворения») [33, с. 78].

Також, крім масонської ложі, І. Котляревський входив до таємного «Товариства малоросійського». Після повстання декабристів у цій справі велося слідство, але його не чіпали. Чому? Можливо, відповідь міститься у листі декабриста Сергія Волконського: «Котляревського від мук врятувала жінка, яка любить його». Це була Варвара Рєпніна, дружина генерал-губернатора Миколи Рєпніна (вони 17 років прожили в м. Полтаві). Вона замовила І. Котляревському переклад з французької Дюкена для Полтавського інституту шляхетних дівчат, а це три грубих томи по 500 сторінок (на переклад пішло 15 років), й загалом усяк опікувалась поетом [28, с. 80].

Іван Котляревський, ім'я якого фігурує в «Алфавіті» декабристів, підтримував тісні зв'язки з М. Новіковим, автором першоїго республіканського проекту конституції, одним із активних учасників декабристського руху, проте достовірних даних про приналежність письменника до таємних політичних товариств немає.

І. Котляревський був членом Біблійного товариства, а з 1819 р. – скарбником і бібліотекарем Полтавського відділення. Цікаво, що це товариство, яке займалося поширенням християнської літератури, офіційне духовенство розглядало як опозиційну організацію, а його членів – як єретиків і вільнодумців. За указом Миколи I з 1826 р. Товариство було ліквідовано за зв'язки з декабристами [42, с. 56].

На початку 1820-х років ім'я І. Котляревського як українського письменника і культурно-громадського діяча мало велику популярність не тільки в Україні, але було добре відоме також в Росії, зокрема в культурних колах Петербурга. Друкуючи уривок з п'ятої частини «Енеїди», журнал «Соревнователь просвещения и благотворения» додав таку примітку: «Наданий Товариству відомим автором І.П. Котляревським. Пропонуємо читачам журналу ознайомитись і надіємось, шанувальникам цього надзвичайно смішного, дотепного та новаторського твору сподобається все. Вони, певно, зрадіють, довідавшись, що Котляревський завершив двома новими піснями малоросійську «Енеїду» і зовсім невдовзі має бажання видати її повний варіант» [34, с. 21].

У 1821 році його обрали почесним учасником «Вільного товариства любителів російської словесності».

Займаючи у 1827–1835 роках письменник обіймав посаду директора Полтавського благодійно-лікувального закладу (одночасно був директором полтавського Будинку виховання дітей бідних дворянських сімей), як і раніше, допомагав скривдженим, турбувався про хворих і бідних: «Котляревський не раз заступався за скривджених і будиночок його у Полтаві був відомий убогим чолобитникам...».

Будинок митця знали всі нужденні. У пам'яті письменник залишився доброю та лагідною людиною, яка користувалася симпатією та любов'ю, повагою кожного, кому доводилося з ним спілкуватися. Він був душею компанії, чудовим оповідачем і цікавим співрозмовником. Завжди вмів весело говорити. Мова була легкою, насиченою народним гумором,

прислів'ями та приказками. Кожен, хто його зустрічав, відзначав його глибокі знанням української історії, народного побуту та поезії. [15, с. 99].

З ним підтримували зв'язки та завжди звертались за мудрими порадами М. Гнедич, О. Сомов, М. Максимович, Д. Бантиш-Каменський, М. Гоголь, М. Погодін, В. Пассек, І. Срезневський та інші.

Щоб до ладу зрозуміти, чого вартий І. Котляревський в історії громадського руху в Україні, потрібно глибоко зануритись в окремі моменти його творчості, а саме: стосунки І. Котляревського і на основі чого зародилась його діяльність, сила формування свідомості та подальші її наслідки та вплив на формування національної ідеї й руху в Україні.

У спогадах сучасників він залишився доброю та привітною людиною, яка користувалася увагою та любов'ю кожного, кого зустрічав на своєму життєвому шляху. С. Стеблін-Камінський, який особисто знав письменника, згадував, що той був душею будь-якої компанії, умів чудово розповідати, весело говорити про серйозні речі; мова його була контрастною та збагачувалась прислів'ями і приказками [5, с. 317].

Іван Котляревський був відомий не тільки серед українців, а й за межами своєї землі. Про нього писали різні журнали Англії, Франції та Італії. Але ще до того «Енеїду» з автографом І. Котляревського дбайливо зберігав імператор Олександр І. Примірник твору також був в особистій бібліотеці Наполеона І Бонапарта в його житлі під час заслання на острів Святої Єлени [36, с. 7].

Отже, І. Котляревський показав світу, що українці – це народ з власною культурою, мовою та гордістю. Він та людина, яка власними стараннями та наполегливістю формувала нову українську національну ідентичність, засновану на моделі, яка «доповнювала» імперську ідентичність.

Незважаючи на великі труднощі та обмежені можливості, Іван Котляревський зробив неймовірний внесок в українську історію. Його громадянська і педагогічна діяльність стала поштовхом до формування національної свідомості та вибудовування української літературної традиції.

РОЗДІЛ 3

Творча спадщина засновника нової української літератури

Період життя І. Котляревського ознаменував собою початок нової ери в історії української літератури. Потужний рух українського національного відродження починається з відносно невеликої творчості письменників.

Поема «Енеїда», над якою І. Котляревський працював близько 30 років, завдяки своїй суспільно-художній вазі стала знаковим явищем у духовному житті українського народу й увійшла суттєвою частиною нашої літератури.

Важливе місце в українській літературі зайняв І. Котляревський. Недаремно його величали «батьком» або зачинателем. Багато наступників досліджували джерела його творів, проводили паралелі з раніше написаними працями в українській та зарубіжній літературі. [24, с. 116].

Івана Котляревського по праву вважають творцем української літературної мови. Характерною рисою творчості Котляревського є сприйняття літературних ідей інших письменників і перероблення їх у досконаліші форміми. Творчість письменника знаменує нову сторінку української літератури, яка дуже активно впливала на громадське життя, акцентуючи на головні речі в суспільстві.

Драматичні твори І. Котляревського мали сильний вплив на українську літературу: «Енеїда» заклала початок травестійним поемам в українській літературі, а драматичні твори зародили баагато наслідувань – «опер» та водевілів [12, с. 118].

Українські традиції та звичаї, в яких виховувався майбутній майстер, провінційний побут української шляхти, серед якої він жив, згодом поєдналися з впливом нових європейських ідей та літератури. У творчості І. Котляревського «перехресчуються» «українське» XVIII ст. і нове «романтичне» XIX ст. Великий вплив на його творчість справив ще не знищений навіть на зламі століть старосвітський побут, з якого він засвоїв

народну мову, ознаки побуту, культуру, прикмети повсякденного життя Полтавщини [15, с. 254].

Найвідоміший його твір «Енеїда» – є так званою переробкою однойменного твору російського письменника Осипова, який зачерпнув сюжет у австрійського письменника А. Блюмавера. Той в свою чергу був активним прихильником реформ австрійського імператора Йосифа II (1780–1790). В своїх творах він сатирично висміював католицьке духовенство і мав соціально-критичну спрямованість [24, с. 77].

За чверть століття, що розділяє від «Наталки Полтавки» І. Котляревського «Назара Стодолю» Т. Шевченка, була створена значна як за кількістю, так і за якістю драматургія, що розвивлась найперше під гаслом традицій. Своїми творами Котляревський відіграв велику роль у демократизації літератури та утвердженні її самобутніх засад. П'єси Тараса Шевченка та Григорія Квітки-Основ'яненка не тільки урізноманітнювали сюжети творів великого попередника, але також, передали реальне життя, сприяли розширенню ідейно-тематичного напрямку української літератури. [20, с. 73].

Заслуга І. Котляревського найперше в розпаленні цікавості до українського гумору, побуту, мови, що заклало підвалини української свідомості та сприяло важливу розвитку культурно-літературному відродженню.

У 1798 році побачили світ перші три частини «Енеїди» Івана Котляревського, що поклало початок національному відродженню української літератури. Розвинута на основі соціальної динаміки України другої половини XVIII століття «Енеїда» дала змогу зазирнути в багату історію, мову, традиції, віру та спосіб життя українського народу. Вона виконана настільки талановито, що поему Котляревського вважають великою збіркою українського життя. [17, с. 28].

Написана розмовною мовою та націлена на сприйняття найширшими колами, «Енеїда» закріплювала дух козацького товариства. Перед

І. Котляревським з'явилося питання: якою мовою писати, чи можна писати мертвою книжною мовою про життя народу. Іван Петрович все ж таки вирішив писати «мужичою», тобто народною мовою. Правда, народну мову можна зустріти в українській літературі ще до творчості І. Котляревського: в інтермедіях, сатиричних віршах, але там народна мова була засобом пародії, низького стилю, бо вважалась непридатною для високих літературних жанрів.[10, с. 12].

Вергілій створив свій твір у той час, коли в Римській державі замість республіки поступово і повністю утверджувалась імперія. Необмежена влада зосередилась в руках Октавіана Августа (64 до н. е. – 14 н. е.). Будучи натхненним прихильником цієї форми правління і безпосередньо самого імператора, поет зображує владу майже як дарунок, який освячений вищими силами, а самого Октавіана Августа – напівбогом, вважаючи, що його рід походить від міфічного сина троянського царя Анхіса і богині кохання Венери – Енея, який, за легендою, нібито після зруйнування греками Трої вирушив до берегів Італії і заснував місто Рим [11, с. 167].

Вергілієва «Енеїда» мала дуже успішне, і навіть тріумфальну літературну кар'єру. Незмінну популярність і довголіття поеми можна пояснити прославленням і утвердженням абсолютизму, влади монарха, яку з ентузіазмом підтримувала європейська аристократія. «Енеїда» тривалий час слугувала зразком для класичної літератури.

З цим твором Котляревський був знайомий ще з духовної семінарії, оскільки вивчав його в оригінальній латинській формі. Широке визнання отримала нещаслива подія «Енеїди Вергілія, вивернутої навиворіт» М. Осипова й О. Котельницького. Працюючи над сюжетом своєї п'єси, І Котляревський використовував лише основний сюжет та імена головних героїв з поеми Вергілія.

Найвідоміший його твір «Енеїда» – є так званою переробкою однойменного твору російського автора М. Осипова (1751–1799), який у свою чергу запозичив сюжет у австрійського письменника А. Блюмавера

(1755–1798). Останній був принциповим прихильником реформ австрійського імператора Йосифа II і його гумор висміював католицьке духовенство, тобто мав соціально-критичне спрямування.

«Енеїда» І. Котляревського – перша друкована пам’ятка української літератури. Цей твір завершує тривалий період прихованого існування і водночас відкриває можливості для нового зростання, попри свою комічну сторону та серйозне соціальне значення. Твір створювався протягом двадцяти шести років. За весь цей час змінювалася авторська ідея, коливався тон викладу, розширювалася початкова концепція матеріалу, але загальна зв’язність твору залишалася незмінною.

Саме у його творах представлена насамперед побутова лексика (тільки «Енеїда» складається з 7 тисяч слів, що належать до різних семантичних категорій. Поема наповнена численними згадками про одяг, домашнє оздоблення, архітектурні споруди, сільськогосподарський інвентар, національну кухню, імена осіб за їх соціально-сімейним становищем, назви рослинного і тваринного світу тощо [13, с. 5].

Життя народу виражене в «Енеїді» І. Котляревського чітко показало принцип політичної рівності і прагнення не тільки звести суспільне життя до розумних початків, але й подолати егоїзм партійності й підпорядкувати його інтересам «загального добра». У поемі також присутні військова, абстрактна (назви суспільних явищ, процесів, людських переживань) та іншомовна (назви міфологічних персонажів) лексика. Авторська настанова викликати сміх, гумористична тональність твору сприяють значному пласту специфічної розмовної та просторово грубої лексики, особливо семантичного ряду лайки. На момент публікації «Енеїда» вже сприймалася як вичерпний посібник із життя простих людей, що демонструє їхні звичаї та повсякденні справи. Художниця черпала натхнення в реальності проведеного часу, використовуючи її як основу для своєї творчості. Головна мета письменника — виконати завдання, яке ніколи раніше не ставилося, — повідомити всю інформацію, використовуючи інноваційні та творчі підходи. [12, с. 54].

Такою світлою ідеєю проведено всю художню структуру «Енеїди». За словами О. Білецького, «сила і причина довговічності цього твору – в єдності авторського задуму і стилю. Ця єдність – у надзвичайно життєствердному, оптимістичному стихійно-реалістичному світовідчутті, яким пройнято поему». Вона «стала першою друкованою пам'яткою української літератури, що немовби завершувала період довгого “підспудного” життя і в той же час відкривала перспективи нового розвитку, і, незважаючи на свою комічну зовнішність, була серйозною за своїм громадським значенням» [3, с. 429].

Проте не всі п'єси були однаковими за ідейно-художні змісто. Деякі з них мають консервативний характер і не мають художньої цінності. Однак вони все ще мають певне історичне та літературне значення навіть в наш час. В них зібрано численні пісні, які передавали любов до рідної національної мови, передавали суть окремих домогосподарств, проливали світло на життя звичайних людей [25, с. 162].

Незвичайна романтична прихильність авторів до всього рідного, самобутнього, неповторного негативно позначилася на критичному осмисленні життя, але й це варто визнати як відповідь на нівелювання української мови та літератури. Примітно, що саме в царині драматургії з'явилися нові смаки та тенденції, які сміливо виявляли свою присутність. Всупереч традиціям бурлеску, які часто розглядали народну мову як придатну лише для низьких жанрів, у драматургії починаючи з І. Котляревського, все більше виявляється прагнення до більш широкого застосування української літературної мови. Соціальне співпереживання І. Котляревського дуже виразне. Поет стоїть на боці тих, кого принижував тогочасний панівний клас [11, с. 304].

Під виглядом гумору поет різко критикував сучасне йому кріпацьке суспільство, заявляючи, що всі його думки спрямовані на грабіж, здириство та знущання над простим народом, а державні закони увічнюють цю несправедливість. І. Котляревський морально засуджував кріпацтво, і його осуд мав виразно буржуазний відтінок. Він неодноразово звертається до

історичного минулого України та акцентує увагу на патріотичні досягнення свого народу. Оспівуючи найкращі народні традиції, підтверджені історичним досвідом народу, поет закликає самовіддано любити Батьківщину, проїнятися почуттям животворного служіння їй. На думку автора, прикметою простого народу є також дух українського патріотизму. В умовах самодержавності та кріпацтва така концепція звучала справді сміливо [11, с. 568].

І. Франко, оцінюючи непересічний літературний талант І. Котляревського, порівнював творчість письменника з пробудженням високогірного орла, який, злетівши з вершини, скинув снігову брилу, що, скочувалась кам'янистим схилом, викликала потужну лавину, яка прозвучала «сильніше грому». Не буде перебільшенням сказати, що лавина постійно зростає, і нові активні маси виявляються навіть останнім часом. В цьому проявляється велич та історичне значення Котляревського [9, с. 321].

Письменник закладав основні засади сучасного українського театру. Працюючи директором Полтавського театру, він написав для нього дві п'єси – «Москаль-чарівник» і «Наталка Полтавка».

«Енеїда» завершувала староукраїнську писемну традицію. Нова українська драматургія починається від п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник».

Протягом 1818–1819 рр. Були написані п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» які ще задовго до їх публікації дістали сценічне життя. О. Терещенко писав про театральні постановки творів Котляревського: «Вона («Наталка Полтавка». – А. С.) була прийнята з гучним схваленням, а ім'я творця повторювалось з любов'ю не тільки в усій Малоросії, а й у багатьох містах Великої Росії та в обох столицях» [31, с. 128].

Через деякий час на Полтавському ж театрі з'явився «Москаль-чарівник», який майже одразу був прийнятий із загальним схваленням. Цей «Чарівник» показаний як п'єса, в якій блискуче виявився талант народного артиста М. Щепкіна. Розкриттям свого таланту у виконанні ролей з

народного життя він зобов'язаний І. Котляревському, який розпізнав у ньому першокласного артиста.

В іншій стороні творчого доробку І. Котляревського значно був помітний вплив російської літератури. Сюжет «Наталки Полтавки» навіяний творами російського автора О. Шаховського, а російські водевілі вплинули на появу «Москаля-чарівника» та формування жанру української комічної опери. Значну роль на формування Івана Котляревського як майстра відіграла російська література, адже вона привернула його увагу до народної мови і народного побуту. П'єса «Наталка Полтавка» була написана Котляревським для потреб Полтавського театру 1818 році – саме тоді, коли він перебував на посаді керівника [23, с. 98].

На появу «Москаля-чарівника», безсумнівно, вплинув розвиток російського театру XVIII ст. і сильний талант у театральному житті, особливо М. Щепкіна. Головною ідеєю вистави «Москаль-чарівник», яка генетично тісно пов'язана з джерелами народної поезії, є надзвичайна цінність людської особистості, висока моральність, протиставлення її пансько-чиновницькій системі [22, с. 46].

Глядачі українського театру були дуже різноманітними, але найбільше І. Котляревський хотів бачити в театрі простий народ, тому основою для його п'єси «Наталка Полтавка» стала жива справжня дійсність, правдиве народне життя, і героїв він обрав також з народу.

Конфлікт у творі розгортається навколо двох сюжетних ліній: кохання Наталки до бідного хлопця – сироту Петра за яким вона роками сумувала. Соціальна нерівність ставить під загрозу щастя закоханої пари. До Наталки сватається пан возний – це друга сюжетна лінія.

Свою п'єсу за жанром І. Котляревський визначив так: «Оперета малоросійська». Називаючи драматичний твір оперою, письменник хотів показати, що як у класичному музичному творі поєднується інструментальна музика зі співом, так і в його опері поєднуються висловлювання, монологи героїв із співом [25, с. 162].

Драматург не акцентує увагу на конкретних рисах характеру: він тонко визначає кожного персонажа, дозволяючи глядачеві самостійно інтерпретувати і захоплюватись твором. Особлива мова про «Наталку Полтавку». Навіть Театр імені М. Заньковецької, що традиційно розпочинав сезон цією п'єсою, викинув її з репертуару [30, с. 103].

Також, окрім відомих «Наталки Полтавки» та «Москаль чарівник», І. Котляревський написав комічну оперу «Казак-стихотворец» і «Простак». Може скластися хибне враження, що ці п'єси зацікавлять лише вузьке коло спеціалістів, проте це далеко не так. Дуже важливо, що п'єси, якими надихався автор «Наталки Полтавки» стануть доступнішими, адже видання О. Шаховського та В. Гоголя, по суті, є раритетними і не перевидавалися понад п'ятдесят років, а якщо стосовно князя О. Шаховського, то його водевіль видавали тільки в Росії [27, с. 124].

Вихід «Енеїди» став епохальним явищем в історії української культури, важливою подією в духовному житті народу. Саме в цій книзі піднялось багато важливих соціальних і естетичних проблем українського народу. «Енеїда» завершувала староукраїнську писемну традицію й започаткувала нову, а від п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» бере початок нова українська драматургія.

Літературна творчість Котляревського перебувала на перетині різних літературно-історичних періодів, які поєднували і роз'єднували їх. Ці твори не лише були пов'язані з національними естетичними кодами, але й сприяли інтеграції української літератури в європейському культурному просторі. Крім того, вони відіграли роль у формуванні національної свідомості українців та розвитку сучасної української нації.

Ідейно-художнє новаторство та високий художній рівень цих творів забезпечили їм не лише етапне значення у вітчизняному історико-літературному просторі, статус справжньої національної літературної класики, та читацьку популярність, незважаючи на те, що початкове захоплення змінилося з часом неоднозначним сприйняттям. Навколо цих

творів, особливо «Енеїди», проблеми їх новаторства, джерел, зв'язків з різними попередніми традиціями (літературними і фольклорними, вітчизняними та європецькими), з національною ментальністю, мистецькими напрямками й течіями.[11, с. 79].

П'єсами «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник» І. Котляревський поклав початок українському національному театру, а також став прихильником цих нових проникливих ідей.

На противагу від «високої» класичної трагедії, яка за допомогою абстрактно-логічного узагальнення показувала подвиги і страждання великих людей, та комедії, де об'єктом смішного виступав простий народ, І. Котляревський виводить представників простого народу на сцену. У передмові до своєї книги І. Срезневський пише про значення «Наталки Полтавки» в українській літературі та культурі в цілому: «Наталка Полтавка» – один із перших творів народної словесності в Україні. Пам'ятка, яка була не єдиною, але й перша збірка, була «символом української нації і прикладом для всіх, хто прийшов після неї». Вона мала великий вплив на дослідження українського державотворення, і «можна сказати, що вона розбудила українську державу». За словами І. Срезневського, серед великих творів української літератури цього періоду «Наталка Полтавка займає перше місце за самоцінністю» [33, с.70].

П'єси І. Котляревського також неабияк пов'язані з українською народною театральною традицією, зокрема з інтермедіями (вертепами) XVIII ст. А зважаючи на поширеність у цих творах фольклорних елементів, у таких важливих аспектах, як увага до соціального змісту образів персонажів, І. Котляревський багато в чому типовий, можна сказати, перевищує європейську «міщанську» драматургію.

Народне живе слово в XVI – XVIII ст. раніше вже було представлено у творах українських письменників, але І. Котляревський перший відобразив все багатство розмовної мови, усного слова, яке знайшло своє вираження в творах української літератури. Він виявив здатність створювати

високохудожню літературу, чим відіграв важливу роль у донесенні літератури до мас, приверненні уваги до художньо-естетичної цінності мовної культури народу. Саме у його творах представлена насамперед побутова лексика. У поемі присутня велика кількість назв одягу, хатнього інтер'єру, будівель, сільськогосподарських знарядь, народного харчування, назв людей за суспільним і родинним станом, найменування рослин і плодів, тварин тощо. Твори письменника охоплюють широкий масштаб української лексики, в якій показані різноманітні багатства народної живої української мови. [40, с. 651].

Своєю творчістю І Котляревський кинув виклик переконанням російського суспільства, стверджуючи, що література українською мовою не тільки можлива, а й потрібна. Основні слова народної мови він вніс у нову українську літературу, якою переважно користувалися письменники дошевченківської доби, збагатив і розширив її словниковий запас. При тому, що мова І. Котляревського була очищена й незмірно розвинена Т. Шевченком, який став основоположником сучасної української літературної мови, його красномовне слово і сьогодні не втратило своєї цікавості і художньої влучності, здатності викликати різноманітні емоції, які могли надавати душевне задоволення.

Творчість І. Котляревського не лише відкрили перед читачами новий національний світ із унікальним комплексом історичної, соціальної, морально-етичної свідомості, а й дали українській літературі справжні художні розробки, ідейні й утвердили нові принципи цілої художньої доби. Справді великий твір мистецтва, його «Енеїда» є високоінтегрованою художньою системою, що успадковує не лише літературну традицію, а й століття народної культури та весь світогляд мас. Органічне поєднання традиційного й новаторського утворює нові системні зв'язки, надаючи «Енеїді», незважаючи на запозичений сюжет, ознак справді оригінального твору. Взаємодія успадкованого й нового в поезії дуже складна й всебічна,

оскільки характеристики традиційного входять у вірш як органічні внутрішні елементи [24, с. 146].

Відбувається перехід від традиційної народної національної самосвідомості, що всебічно виражала фольклор, всю сферу народного побуту і звичаїв, до суспільної свідомості нової доби, що відокремлює суспільне життя від «природи». У царині «природи» він бачить відродження давнього гетьманату та його війська, національний принцип політичної рівності (виражений у гумористично завуальованих натяках).

Історизм думки І. Котляревського виявляється також у його розумінні духу змін, що відбулися в державному устрої протягом XVII – XVIII ст., зокрема в його розумінні таких правових реформ, як відокремлення церкви від держави. Також це зміна правових норм судочинства, і такий важливий історичний акт, як відродження національної свідомості в Україні, до чого він однозначно позитивно ставиться [20, с. 67].

Врахування об'єктивних історичних чинників національного життя, поява у І. Котляревського особливостей історичного художнього мислення та його історичної свідомості спонукали автора до роздумів над національною самосвідомістю народу та розумінням його історичного призначення. Уже з ідеєю «спільної батьківщини» пов'язані ідеї І. Котляревського про національну самобутність українського народу, його історичний побут і звичаї, право на самостійний розвиток. Змальована в «Енеїді» самовпевненість українського народу містить у собі й елементи національної свідомості, і читач природно сприймає тогочасне суспільство як соціально несправедливе [23, с. 38].

Зображення І. Котляревським людини як основного суб'єкта літератури знаменує перехід людини в літературі від царства вульгарного, що розуміється в поширеній на той час раціоналістичній естетиці, до царства ідеалів і героїв.

Звернення до витоків національної культури, народної естетики й етики призвело до руйнування художнього універсалізму, що панував у давній

українській літературі, переходу від ідейно-художньої обробки загальнолітературних тем до конкретно-історичних аспектів дійсності. Це шлях до урізноманітнення проблем, тем та ідей, шлях до глибшого розуміння буття і людських понять, шлях до вдосконалення поетичної мови, шлях до зростання активної творчості в літературі, шлях до культурного і був шляхом до політичного відродження України [27, с. 113].

Великий вплив яскравої і неповторної художньої манери Котляревського мали глибокий вплив на художню спадщину М. Гоголя і Т. Шевченка, а також на творчість багатьох інших українських письменників. Його творчість, яка об'єднала багатовікові мистецькі прийоми української та європейської культур, відобразила зрушення в мистецькій думці в переломний період історії та літератури. [26, с. 117].

Творчість Івана Котляревського є органічною сполучною ланкою між старою та новою українською літературою, між епохою художнього «універсалізму» і новим розумінням творчості як спонтанного самовираження творчих мрій митця, вільного від кайданів естетичної нормативності, утверджуючи багатогранність художніх форм і засобів, пов'язаних як з національними традиціями, так і з вимогами нового часу та його світоглядом. Зберігаючи зв'язок із художніми традиціями попередніх епох та народною художньою культурою, Котляревський став першим класиком нової української літератури [31, с. 93].

І. Котляревський зробив колосальний внесок у становлення сучасної української літературної мови. В умовах занепаду всіх різновидів староукраїнської писемної мови, поема «Енеїда», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник», написані на основі живого усного мовлення народу, започаткували новий етап формування літературної мови.

У своїх творах письменник показував багатий елемент народної термінології. Мовні засоби художньої характеристики у творчості посилюються використанням народних образних формул, усталених порівнянь. Твори І. Котляревського носять в собі переважно побутову

лексику. Їм властивий широкий словниковий запас синонімів і подібних видозмін, змальовуючи різні відтінки душевних станів людини, демонструючи багаті можливості розмовної мови у передачі мови його героїв [22, с. 93].

Саме І. Котляревський відкрив читачам новий національний світ із унікальним комплексом історичної, соціальної, морально-етичної свідомості, створив цілу ідейно-художню епоху в історії України.

Акцентуючи увагу на основних рисах національного характеру, яклюдяність, простота, гостинність, довірливість, доброзичливість, саме на тих рисах, які в умовах часткової стабільності патріархального буття функціонують в деякій мірі в силу традиції, щоб передати їх майбутньому поколінню. Своїми творами І. Котляревський спростовував несерйозне ставлення російського суспільства до самої можливості створення літератури мовою українського народу. Він ввів у нову українську літературу основну лексику народно-побутової мови, широко вживану письменниками дошевченківської доби, збагатив і розвинув її далі [17, с. 8].

Мову І. Котляревського очистив і незмірно розвинув Т. Шевченко, основоположник сучасної української літературної мови, але його колоритне слово вирізнялося свіжістю, художньою точністю, воно не втратило здатності викликати радісний сміх і дарувати нам почуття душевного задоволення. Яскравий і самобутній талант І. Котляревського, розвиток його художньо-естетичних принципів мали великий вплив на художню спадщину творчості багатьох українських письменників, особливо Т. Шевченка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого [24, с. 17].

Твори І. Котляревського ввібрали в себе багатовікові традиції української та світової культури і свідчать про перехід до нового типу художньої творчості, реалізму та національної свідомості на зламі нової епохи в історії та літературі. І. Котляревський з великою силою і правдивістю намагався передати зміст життя свого часу, але й також, зміг надати своїм творам неперервної пізнавальної цінності. Він передав художнє узагальнення

певного історичного етапу розвитку українського суспільства. З його творів ми вчимося любити свою Батьківщину і рідну мову, вчимося бути чесними і працьовитими, виховуємо високу мораль і героїзм, людяність і оптимізм, пізнаємо мудрість і красу добрих почуттів. Крок за кроком автор відкриває обличчя простих людей і утверджує їхню велику духовну силу творити майбутнє. «Енеїда» та «Наталка Полтавка» свідчили про зрілість української держави, високу самобутність її культури та право народу на самостійний розвиток [42, с. 57].

Творчість І. Котляревського стала рушійною силою розвитку і становлення нової української літератури. Прогресивну тенденцію його творчості продовжував П. Гулак Артемовський, Є. Гребінка, Г. Квітка Основ'яненко, О. Боровиковський, М. Шашкевич, Я. Головацький.

Письменник заклав підвалини типології української літературної мови, яка в подальшому характеризуватиметься своєю стилістичною обмеженістю, «додатковістю», відсутністю чи нерозвиненістю певного функціонального стилю, церковнослов'янізмом, уникненням книжної лексики та ін. Якщо нова російська літературна мова виникла через генетичне успадкування, тобто через русифікацію церковнослов'янських мов, то нова українська літературна мова, особливо після І. Котляревського, виникла через розрив Російської імперії на відрець західнослов'янських мов [26, с. 174].

Заслуга І. Котляревського полягає в пробудженні інтересу до всього українського, а саме, гумору, побуту, мови, яке формувало основи української незламності, єдності, розвитку культурно-літературного відродження.

Отже, внесок І. Котляревського був вирішальним у відродженні української культури та ідентичності протягом ХІХ століття був ключовим. Його «Енеїду» визнали цінним внеском як в українську, так і в світову культуру. Структура поеми віддзеркалювала панівні тенденції епохи, включаючи посилення на стародавніх троянських і грецьких героїв. Завдяки цим посиленням він висвітлював чудові якості солдатів, мимоволі

викликаючи в читачів відчуття української ідентичності та впливу на національний дух.

Саме творчість Івана Котляревського знаменувала собою початок нової доби в українській літературі. Потужний рух національного відродження починається з відносно низької творчості письменників.

Поема «Енеїда», над якою І. Котляревський працював близько трьох десятиліть завдяки своїй суспільно-художній вазі стала знаковим явищем у духовному житті українського народу й увійшла суттєвою частиною нашої літератури, а також створила нову українську літературу й відіграла одну з ключових ролей у пробудженні національної думки українського народу.

РОЗДІЛ 4

Формування аксіологічної компетентності на прикладі життя та діяльності І. Котляревського

Найважливішу роль у формування компетентності відіграють саме соціально-гуманітарні дисципліни взагалі та історія зокрема. За таких обставин результатом вивчення історії є не тільки засвоєння знань (фактів, понять, тенденцій), а також формування вмінь критично мислити, творчо розв'язувати проблему, з'ясовувати мету, завдання, розуміння вивченого та вміти використовувати здобуті знання на практиці.

Повного розуміння та навчання історії можна досягти лише тоді, коли критичне мислення та творчі підходи інтегровані в освітній та пізнавальний процеси. Учні мають не тільки осмислювати історичні події та явища, але намагатись ще й творчо відтворюють їх за допомогою своєї уяви, у думці відчувати і глибоко переживати відтворене. На уроках необхідно давати уявлення, тобто створювати бачення живої історичної події та вміти науково її пояснити.

Історія відіграє колосальну роль в процесі формування багатьох різних компетентностей. Але важливо особливо в роботі зі старшокласниками особливу увагу звертати на формування аксіологічної компетентності.

Аксіологічна компетентність є з'єднуючою, тому що розгляд подій минулого викликає в учнів певне ставлення та актуалізує власну систему цінностей. Тобто, під аксіологічною компетентністю слід розуміти вміння чітко формулювати різні версії та оцінювати різні точки зору, інтерпретації історичних подій та процесів. Аксіологічний підхід має в собі сукупність принципів, залучення оцінки до розумової діяльності, перегляду та обґрунтування етичних критеріїв, зв'язків пізнання інтелекту з волею і потребує звернення до рефлексії. Дані принципи аксіологічного методу є визначальними на уроках історії в школі [45, с. 186].

Всі ці вміння необхідні для з'ясування школярами головної проблеми: яким бачила світ і що відчувала людина у конкретну історичну епоху і чому власні погляди учнів збігаються чи навпаки відрізняються від поглядів людини минулого. Вивчення історії повинно допомогти учневі виробити в собі такі якості, як інтелектуальна чесність, наукова точність; підготувати до життя в демократичному суспільстві, де оцінки одного і того ж факту (чи діяльності певної історичної особи) часто бувають протилежними.

Тому формування в учнів аксіологічної компетентності є важливим елементом, адже передбачає вміння самостійно давати оцінки і версії історичних процесів, руху і розвитку, виявляти пошуковий інтерес, порівнювати та оцінювати різгі факти і джерела.

Аксіологічний підхід має на меті декілька ключових чинників: формування цілісної особистості; сприйняття індивідуальності як найвищої цінності; громадянське та патріотичне виховання; розвиток загальнолюдських цінностей; поняття культурологічної складової знань; всесторонній розвиток учня [52, с. 74].

Варіант розвитку аксіологічної компетентності шляхом використання критичного мислення школяра є найактуальнішим за часів інтенсивних соціальних змін в історичному періоді [47, с. 346].

Формування аксіологічної компетентності повинне відбуватись незалежно від способів організації навчально-пізнавальної діяльності, засобів навчання чи позиції вчителя. Але важливо не забувати, що саме вчитель повинен виконувати функції «транслятора інформації». Основною метою вчителя має бути допомога учням з'ясувати, яким особистість бачила світ, що відчувала та розуміла людина конкретної епохи і допомогти учневі зрозуміти, чому погляди можу сходитись або відрізнятись від поглядів людини минулого.

Застосування аксіологічної компетентності повинне впроваджуватись завдяки впровадженню методики розвитку критичного мислення. На уроках історії варто використовувати такі методи: попередня активізація учнів,

тобто викликати інтерес цікавими фактами; постанова запитань на які потрібно буде відповісти після вивчення матеріалу; «мозковий штурм» – вияснення, які знання і бачення учні мають з даної теми; визначення основних понять; складання таблиць – запис важливих фактів і коментарів до них; «запитання-відповідь»; виклад матеріалу із стимулом учнів ставити запитання; робота в групах; пізнавальна дискусія – «за і проти» [47, с. 89].

Варто використовувати як традиційні засоби навчання (підручники, документи), так і сучасні (медіа-засоби, комп'ютери).

Історичний матеріал вимагає від вчителя застосування на уроці відповідних форм проведення навчальних занять, на яких найбільш корисною в роботі буде дискусія. Коли мова йде про необхідність зрозуміти поведінку та діяльність історичної особи, в даному контексті це постать Івана Котляревського, можна говорити не лише про діалог учнями або між педагогом і учнем, але й про дискусію між двох епох. Важливо намагатися створити макет часу в якому жив, думав, творив та помилявся історичний діяч [51, с. 20].

Учні можуть визначити критерії оцінювання самостійно або отримати пропозиції від викладача. Це означає оцінити за критеріями, тобто відповісти на питання: «Чи відповідає?». «Наскільки відповідає: повністю, частково, певною мірою?». В цьому плані допоможе дискусія-діалог [53, с. 216].

На уроці історії у 9-му класі «Початок Українського національного відродження» варто проводити дискусію-дослідження. Важливо поставити ключове питання – «Чим був зумовлений початок національного відродження?». Робота учнів на такому уроці передбачає виконання певних завдань, які формулюються, як «дайте власну оцінку», «висловіть своє ставлення, думку», «прокоментуйте подію», «поясніть що є найважливішим», тощо.

Варто використовувати такі методи навчання, як пошуково-дослідницький, метод «мозкового штурму». Форми самої організації навчальної діяльності учнів можуть бути як групова, так і фронтальна.

На підготовчому етапі учням може бути запропонована пошуково-дослідницька діяльність. Наприклад, учні можуть поділитися на групи, кожна з яких повинна буде опрацювати проблемне питання: «Як сприймали постать Івана Котляревського?», «Як оцінюють діяльність І. Котляревського сучасники?».

Учні, аналізуючи історичні джерела, досліджуючи різні факти, визначають причини та розвиток різних подій та оцінок історичної особи, визначають цінність історичних джерел; дають моральну оцінку дій у певній історичній ситуації [37, с. 24].

Метод «займи позицію» дає змогу учням порівняти різні точки зору, стосовно рівня розвитку національного відродження наприкінці XVIII – на початку XIX ст.». Як варіант, можна учням запропонувати на столах розмістити таблички зі словами «За», «Проти», «Складне питання». Таким чином, кожен з учнів має визначити свою позицію та обрати своє місце. У кожній групі, які створяться учні обговорюють свою позицію, аргументують, чим вони керувались при виборі.

Цікавим і творчим завданням для учнів є робота над створенням власних проєктів. В теперішньому світі діти є дуже креативні, у них є безліч сучасних ідей, думок, поглядів. Тому, проєкт про таку визначну постать Івана Котляревського буде цікавим.

Учні восьмих – дев'ятих класів з цікавістю можуть досліджувати життєвий шлях відомих особистостей, знаходити маловідомі факти про них. Це завдання буде дуже корисним та дасть змогу розширити і збагатити власні знання. Також учням можна запропонувати написати невелике есе на тему: «Життя і діяльність І. Котляревського». Як стимул до написання вчитель може запропонувати зробити невеличкий конкурс [8, с. 244].

Доцільно згадувати про Івана Котляревського не тільки на уроках історії, а також української літератури та етики. Наприклад, у шостому класі при вивченні теми «Чому моральні цінності визначають як життєві орієнтири» можна з учнями розмовляти про моральні вчинки. Важливо

наводити конкретні приклади. Варто розповісти про дитинство Івана Котляревського, про його навчання і студентські роки, про те, як формувався його характер та свідомість, які чинники на це вплинули. Тоді учні матимуть «поле для роздумів».

Вивчаючи тему «Любов і повага до своєї Батьківщини», можна говорити про діяльність Івана Котляревського як в Україні так і за кордоном, про його бачення, розуміння і бажання. Це буде для учнів прикладом як бути справжнім патріотом [14, с. 204].

На сучасному етапі становлення та закріплення українського державотворення дуже важливою та актуальною є проблема питання виховання у молоді патріотичних почуттів, активної громадянської позиції, усвідомлення свого обов'язку укоріненого в найфональних і загальнолюдських духовних цінностях. Патріотизм є основною потребою держави, якій необхідні свідомі громадяни, здатні забезпечити країні гідне місце в світі. На прикладі постаті Івана Котляревського ми можемо простежити всі ці цінності та провести паралелі учням [37, с. 44].

Програма з історії України включає в себе виховання в учнів рис громадянина України, загальнолюдських духовних цінностей, сприйняття ідей гуманізму та демократизму, патріотизму на основі особистісного усвідомлення досвіду історії. Все це дає більші можливості для розвитку громадянської та національної свідомості молоді [14, с. 245].

В умовах реформування української системи освіти, головним завданням якої є демократизація освітнього простору, фокус навчання на особистісний розвиток учнів, досягнення суспільно зумовленого рівня компетентності. Помітнішими стали тенденції до переосмислення проведення процесу навчання.

Метод бесіди на уроках історії зазвичай використовується найчастіше. Головне завдання для вчителя історії полягає в тому, щоб подати інформацію про постать Івана Котляревського так, щоб одразу зацікавити нею учнів. Важливо правильно зробити вибір теми для таких бесід. Найбільш

ефективним для формування національної свідомості буде проаналізувати конкретні вчинки історичного діяча, його позицію, погляди, світогляд [52, с. 138].

Успіх патріотичного виховання на уроках історії та в позакласній роботі буде залежати від підходу вчителя до навчально-виховного процесу, тобто, як сам вчитель активізує цей процес. Важливо використовувати різні форми та активні методи організації, що опираються на самостійний пошук інформації. Все це сприяє формуванню критичного мислення, ініціативи з боку учнів та розвитку їх творчості. Це може бути соціально-проектна діяльність, створення проблемних ситуацій, методика колективних або індивідуальних творчих робіт.

Важливою роботою з формування аксіологічної компетентності є поглиблення учнями знань, які містяться в історичних курсах, а надалі вміле використання цих знань на практиці. Наприклад, такий факультативний курс у сьомому, восьмому та дев'ятому класах, як «Історичне краєзнавство» можуть дати ь учням ширші можливості віднайдення цікавих фактів про відомих людей, які зробили помітний внесок в історію України. Особливо цікавими і пізнавальними буде дослідження життєвого шляху відомих персон, зокрема Івана Котляревського та вплив «Енеїди» на розвиток національного відродження. Учні навіть можуть розділитись на творчі групи (пари, малі групи) та підготувати міні-проекти.

Також можна використовувати проектну технологію. Основна її суть – заохочення учнів до вирішення певної проблеми, яка передбачає собою вміння володіти певною кількістю отриманих раніше знань. Так, через проектну діяльність учні можуть показати практичне застосування отриманих понять. Використання даної технології навчання має колосальний розвивальний та виховний потенціал, підвищує якість та мотивацію вивчення історії в учнів старших класів [54, с. 197].

Значну роль у вивченні історичної особи відіграють поняття та розуміння громадянських і суспільних рухів, до яких ця людина була

залучена, політичних і соціальних процесів, що відбувалися в період її проживання, громадянських цінностей і норм людської поведінки. Саме постать Івана Котляревського буде яскравим прикладом цих значень, зокрема його життєва позиція, як патріота своєї держави.

На основі історичного аналізу Івана Котляревського учні зможуть розвинути вміння формулювати власні оцінки і версії історичного руху, які відбувались в період життя цієї постаті. Важливо навчити учнів порівнювати й оцінювати факти та діяльність історичної особи з позиції загальнолюдських та національних факторів. Висловити власну позицію щодо суперечливих питань, сказати власні судження. Визначити роль та вплив І. Котляревського в історичному процесі [15, с. 186].

Необхідно ознайомити учнів з розумінням як складати історичний портрет та на які питання потрібно знайти відповіді.

- Де жив і ким був історичний діяч?
- Опишіть його зовнішність за портретним зображенням.
- Які особисті якості властиві історичному діячеві?
- Яким був результат його діяльності?
- Висловіть свою думку про історичного діяча.
- Ставлення може бути позитивним (ти схвалюєш) чи негативним (ти засуджуєш). Важливо після цього пояснити, чому ти думаєш саме так, тобто навести докази та аргументи [44, с. 72].

На уроках у дев'ятому класі важливо звернути увагу на значення українського національного руху для майбутніх поколінь. Вчитель повинен спонукати в учнів усвідомленого ставлення до вивчення історії, зв'язків з минулими поколіннями, власної єдності з ними. Розкриваючи учням поняття «національне відродження», важливо наголосити, що для цього руху необхідні певні історичні умови: поява окремої верстви населення, яка впроваджує програму національного відродження в життя; проведення паралелі з історичним минулим; історична постать І. Котляревського, вплив і

значення; поява творів української літератури, зокрема «Енеїди»; відродження українського мистецтва [45, с. 124].

Варто підкреслити, що наприкінці XVIII – початку XIX ст. роль поширення національної ідеї взяла на себе нащадки української козацької еліти і українське дворянство. Учні, досліджуючи діяльність Івана Котляревського, визначають його соціально-політичні погляди, які стверджувались в українській національній ідеї. Обов'язково необхідно зацентувати увагу на особливій ролі І. Котляревського у формуванні національної ідеї, оскільки поява цієї персони в історії України не випадкова.

В умовах аксіологічного підходу важливими чинником є соціально-комунікативні та етичні навички спілкуватися. Вміння працювати у колективі, дослухатись до інших, висловлювати і відстоювати власну думку, а також сприймати інші погляди, визначати позитивні і негативні сторони [15, с. 200].

Важливо використання ігрових технологій на уроках історії. Ігрові технології підвищують інтерес до уроку. Наприклад, в дев'ятому класі можна запропонувати учням самотійно створити міні-кіно на прикладі постаті Івана Котляревського або інтернет-гру.

Мотивація такої ігрової діяльності забезпечить постійне та активне включенням в гру, можливість вибору, що сприяє задоволенню потреб у самореалізації учнів. Під час гри в учнів розвиваються процеси самокерування власною навчальною діяльністю.

Необхідно виокремити гру «Діловий театр». Її можна проводити як в середніх класах (5–7 класи) так і в старших (8–11 класи). Насамперед, вчитель чням пропонує випереджувальне завдання. Наприклад, пропонується підготувати інформацію про постать І. Котляревського, віднайти цікаві факти. На уроці учням пропонується зіграти роль даної історичної персони, уявити себе на його місці.

Варто не забувати практикувати під час уроків широке застосування інформаційно-комунікаційних технологій (програмоване навчання,

мультимедіа, комп'ютерні уроки). Все це сприяє реалізації особистісно орієнтованого підходу до учнів, краще розвиває в учнів вміння працювати і шукати інформацію, поетапне засвоєння знань, умінь і навичок [8, с. 20].

Доцільно використовувати інформаційно-комунікаційні технології під час уроків історії України для досягнення конкретної мети уроку. Якщо необхідно інформацію подати стисло і коротко можна використовувати презентації. Актуальним буде використання на уроці коротких відеофільмів про Івана Котляревського, а так впровадження системи тестування. [18, с. 48].

Також, постать Івана Котляревського правильно буде згадати під час проведення різних заходів патріотичного спрямування. Тому що, саме ця людина, є прикладом, як це бути справжнім патріотом своєї держави, любити її, бути вірним та творити історію своїми вчинками.

Отже, результатом вивчення історії України в сучасній школі є не тільки засвоєння знань (фактів, понять, імен), а також розвиток вмінь і навичок критичного мислення, творчого розв'язання різних проблем на практиці.

В умовах аксіологічного підходу навчання оновлюється і вдосконалюється сама історична наука і викладання її на практиці в школі. При цьому, формування аксіологічної компетентності має відбуватися системно, за допомогою різних форм і засобів, органічно та цікаво для учнів, стимулювавши в них самостійний пошук і аналізування інформації..

Аксіологічний підхід є основою формування системи різних цінностей, як моральних так і духовних. Вивчаючи постать Івана Котляревського учні зможуть висловлювати власні оцінні судження на основі здобутих раніше знань, проявлять вміння формулювати обґрунтовану думку щодо суспільних проблем, явищ історичних процесів, які відбувались в ту епоху.

На мою думку, саме аксіологічна компетентність допоможе учням краще засвоїти ключові моменти під час вивчення життя і діяльності Івана Котляревського. Зрозуміти ключові моменти його світогляду, впливу

творчості митця на подальний розвиток української історії, бажання до активних змін українського суспільства.

Своїми вчинками та життєвій позиції саме Котляревський зміг сприяти змінам ситуації в країні на краще. Тому, все це ми зможемо простежити використовуючи в роботі особистісно орієнтований, діяльнісний та компетентнісний підходи до навчання.

ВИСНОВКИ

Таким чином, творчість І. Котляревського спонукала до відродження української мови, яка старанно знищувалася протягом другої половини XVII – першої половини XVIII ст.

Він був справді новатором у широкому розумінні цього слова. Вся його літературна, наукова та педагогічна діяльність мала в собі принципи гуманізму і підкреслювалася життєвою мудрістю. Він зміг утверджувати духовні ідеали народу, захищати і викривати усе вороже й відмінне від народної моралі.

Характерною рисою І. Котляревського було глибоке знання життя народу, його національної приналежності, діяльна любов до всього входить в поняття «вітчизна», тим самим розвиваючи і зміцнюючи це поняття.

Саме у його творах піднімалися важливі громадянські, морально-етичні проблеми епохи і розв'язувались вони з провідних позицій. Широке громадянське бачення творчості Котляревського сприяло розхитуванню всього заснованого на гнобленні та на знуцанні з простого українського люду.

Значення І. Котляревського як зачинателя нової української літератури винятково важливе: своєю поетичною мовою він відстоював принципи демократичної естетики, встановлював новий зразок національної культури, прагнучи занурити народ у його історичне минуле. Оригінальність і суспільне значення таланту автора «Енеїди» чудово зрозуміли і оцінили прогресивні діячі вітчизняної культури.

Творчість Івана Котляревського закарбувалась дорогоцінним вкладом в історію України і стала живим джерелом духовного розвитку народу. Письменник заклав основу тієї типології української літературної мови, які зумовили в майбутньому її стилістичну обмеженість, «додатковість», недорозвиненість окремих функціональних стилів, уникання церковнослов'янської книжної лексики, орієнтацію на побутове мовлення.

Нова російська літературна мова творилася результатом генетичної наступності, тобто шляхом русифікації церковнослов'янської мови, натомість нова українська літературна мова в Російській імперії творилася, найбільше це проявилось після І. Котляревського, опираючись на західнослов'янські мови – відштовхування од сакральних контекстів і сфер вживання.

Іван Котляревський сформував нову українську національну ідентичність, використавши структурну модель «доповнення» імперської та включення місцевого чи регіонального патріотизму. Це призвело до зміни парадигми в бік створення нової національної літературної мови, в якій існує живе народне слово, що символізувало життя народу його доби, наповнене багатовіковими традиціями як української, так і міжнародної культур, слугуючи свідченням повороту до українського націоналізму.

«Енеїда» І. Котляревського стала переломним моментом у історії країни, відродивши українську мову після багатьох років спроб змусити її замовкнути.

Значення І. Котляревського як зачинателя історії нової української літератури є надзвичайно важливе, оскільки своїм словом він відкрив новий напрям розвитку української культури, який мав на меті проникнути всередину життя народу та закликати його до рішучих дій в бік відстоювання своїх інтересів, гідності, моралей і цінностей. Його творчість стала живим джерелом духовного розвитку народу, яке поставило свій відбиток в сферу громадських стосунків.

Феномен І. Котляревського полягає в тому, що саме він своєю діяльністю намагався зберегти і відродити власне національне обличчя, свій національний образ, визначити пріоритетне місце в культурному процесі доби. Великим досягненням було те, що він підняв нові теми і звернувся до нескінченних багатств фольклору.

Своїми стараннями митець зміг розкрити духовну велич рідного народу, самостійність, його бажання, у певних художніх образах показав його віру в краще майбутнє.

Після Івана Котляревського необхідні були титанічні зусилля Тараса Шевченка, який закладав повністю нову національну ідентичність за моделлю «протиставлення» імперській, де національно-політичне самоусвідомлення вже розглядалося на протигагу загальноімперському дискурсу, а українська культура, література, мова - як самостійні й незалежні.

Отож, одним із головних завдань сучасної освіти та виховання є формування в учнів аксіологічної компетентності, яку необхідно розвивати впродовж всього навчання в школі.

Світогляд Івана Котляревського, його чітка життєва позиція та прагнення внести зміни в суспільство свідчать про нього як про справжнього, незламного борця за українську державність.

Використовуючи аксіологічний підхід на прикладі вивчення постаті Івана Котляревського, учні будуть вміти критично оцінювати події та факти в яких жив митець, а також зможуть визначити їхню важливість, корисність, цінність, значення. Зможуть навчитися формувати власні оціночні судження стосовно впливу діяльності зачинателя нової української літератури та розвинути виховання в учнів загальнолюдських, національних, морально-етичних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Праці Івана Котляревського

1. Котляревський І. П. «Енеїда» (три частини). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. – Київ, 1798 р. С. 35
2. Котляревський І. П. «Наталка Полтавка». – Харків, Університетська друкарня, 1838. С. 88.

II. Опубліковані матеріали

3. Білецький О. «Енеїда» І. П. Котляревського. *Білецький О. Зібрання праць : у 5 т.* Київ, 1965. Т. 2. С. 425–446.

IV. Спогади

4. Вороний М. Іванові Котляревському (На свято відкриття пам'ятника). *На вічну пам'ять Котляревському*. Київ : Вік, 1904. С. 406–408.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 685 с.

III. Монографії і статті

6. Андрущенко М. Іван Котляревський на тлі української культури 18 ст. *Київська старовина*. 1998. № 5. С. 60–67.
7. Войцехівська І. Апологет європейського просвітництва. *Пам'ять століть*. 2007. № 1. С. 188.
8. Волинський П. К. Іван Котляревський: Життя і творчість. Київ : Дніпро, 1969. 270 с.
9. Грабович Г. Семантика котляревщини. *Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка*. Київ, 1997. С. 316–332.
10. Гундорова Т. «Малоросійський маскарад»: колоніальний дискурс в «Енеїді» І. Котляревського і навколо неї. *Українська мова та література*. 2004. Вип. 25–28. С. 9–16.
11. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 686 с.
12. Закладний В. П., Закладний М. В. Старі полтавці, хто вони? Побут давніх українців за «Енеїдою» І. П. Котляревського. Полтава, 2005. 175 с.

13. Караванський І. Іван Котляревський. *Українська мова та література*. 1999. 13 квітня. С. 7.
14. Крижко В.В. Антологія аксіологічної парадигми освіти. Навч. посібник. Київ : Освіта України, 2005. 440 с.
15. Кочерган М.П. І.Котляревський як лексикограф. *Мовознавство*. 1998. № 1. С. 40–443.
16. Ленда, Р. Іван Котляревський і доба національного відродження. *Українська мова та література*. 2008. № 37. С. 8–9.
17. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика. Черкаси, 2010. 95 с.
18. Мартич Т. Поема І.Котляревського «Енеїда»: Тести для перевірки змісту. *Дивослово*. 2002. № 10. С. 48–49.
19. Марценко Г. «Енеїда» Івана Котляревського, тема і значення поеми. *Дивослово*. 2005. № 3. С. 10–12.
20. Мороз М. О. Іван Котляревський. Семінарій. Київ : Вища школа, 1969. 210 с.
21. Махінова А. Деконструкція імперського міфу («Енеїда» Вергілія та «Енеїда» Котляревського). *Слово і час*. 2001. № 10. С. 82–83.
22. Нахлік Є. Творчість І. Котляревського. Замовчувані інтерпретації, дискусійні проблеми, спроба нового прочитання. Львів : Олір, 1994. 136 с.
23. Нахлік Є. К. Творчість Івана Котляревського. Львів, 1994. 68 с.
24. Неборак В. В. Перечитана «Енеїда»: Спроба сенсового прочитання «Енеїди» Івана Котляревського на тлі зіставлення її з «Енеїдою» Вергілія. Львів, 2001. 283 с.
25. Панасенко Т. Іван Котляревський. Харків, 2010. 86 с.
26. Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті. Київ, 1997. 445 с.
27. Полек В. Українська література у зарубіжній критиці і перекладах. Івано-Франківськ, 1998. Перша частина. с. 98–197. Розділи: VII. Іван

Котляревський: Бібліографічний покажчик [рецензія на покажчик 1969 року, укладач – М. Мороз]; VIII. Твори І. П. Котляревського у чехів та словаків; IX. І. Котляревський у світлі польської критики XIX – поч. XX ст.; X. Твори І. Котляревського у франкомовному світі; XI. Творчість І. Котляревського у німецькій критиці].

28. Rogozynskyi V. V. Іван Котляревський і духовна перлина України: Із щоденника вражень від Полтави, зустрічей із полтавчанами та Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 200-річчя «Енеїди» І.П.Котляревського. *Відродження*. 1998. № 6. С. 2–5.

29. Сивокінь Г. Іван Котляревський на тлі сучасної йому європейської літературної думки. *Дивослово*. 2003. № 12. С. 2–4.

30. Ткаченко Н. С., Ходосов К. О. І. Котляревський у школі. Київ : Рад. шк., 1977. 191 с.

31. Ткачук М. Творчість Івана Котляревського: антропологічний та естетичний дискурси. Суми, 2009. 215 с.

32. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монограф. Луганськ : Луган. нац. пед. ун-т імені Т. Шевченка; Харків : Вид-во «Каравела», 2006. 300 с.

33. Хропко П. П. Іван Котляревський. Біографічний нарис. Київ : Дніпро, 1969. 102 с.

34. Шамрай А. П. Проблема реалізму в «Енеїді» І. П. Котляревського. *Котляревський І. П. Повне зібрання творів*: У 2 т. Київ, 1952. Т. 1. С. 9–62.

35. Шамрай А. П. «Наталка Полтавка» І. Котляревського. *Шамрай А. П. Вибрані статті і дослідження*. Київ, 1963.

36. Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко. *Дивослово*. 1998. № 2. С. 5–9.

37. Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко: Розмисел. Львів, 1998. 62 с.

38. Шевчук В. Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського. Київ, 2003. 38 с.

39. Шевчук В. «Енеїда» Івана Котляревського в системі літератури українського бароко. Київ, 2005. С. 649–669.

40. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI – XVIII століть: У 2 кн. Київ, 2005. Книга друга: Розвинене бароко. Пізнє бароко. С. 649–669.

41. Яценко М. Т. На рубежі літературних епох. «Енеїда» Котляревського і художній прогрес в українській літературі. Київ, 1977. 280 с.

42. Яценко М. Історизм у творчості Івана Котляревського. *Київська старовина*. 1998. № 5. С. 55–59.

43. Яусс Г.Г. Естетичний досвід і літературна герменевтика. *Антологія світової літературно-критичної думки XX ст.* / За ред. М. Зубрицької. 2-е вид., доповнене. Львів : Літопис, 1996. С. 368–403.

IV. Підручники і посібники

44. Василенко А., Залашко А. Іван Петрович Котляревський. Життя і творчість в ілюстраціях і документах. Київ : Радянська школа, 1961.

45. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 352 с.

46. Степанишин Б. Українська література: Підруч. для 9 кл. Київ : Освіта, 1993. 336 с.

V. Методичні матеріали

47. Ващенко Л. М. Система управління інноваційним процесом в загальній середній освіті регіону / В.Л. Ващенко; Інститут педагогіки АПН України. Київ, 2006. Дис. д-ра пед. наук. 455 с.

48. Вишневський О. І. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації і сучасні виклики): вступ до систем. дослідж. Суми : Сурма, 2010. 159 с.

49. Модельна навчальна програма «Досліджуємо історію і суспільство. 5-6 класи (інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Пометун О. І., Ремех Т. О., Малієнко Ю. Б., Мороз П. В.). 2021. URL: <https://drive.google.com/file/d/1CY5z3nE00cge1IXTWu9WkgQxy5QO7EDL/view> (дата звернення 28.02.2024)

50. Модельна навчальна програма «Етика. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Ашортія Є. Д., Бакка Т. В., Желіба О. В., Козіна Л. Є., Мелешенко Т. В., Щупак І. Я.). 2021. URL: https://osvita.ua/doc/files/news/831/83130/Etyka_5-6-kl_Ashortia_ta_in_14_07_1.pdf (дата звернення 28.02.2024)

51. Пироженко В. Наукова об'єктивність і національна свідомість: як вони співвідносяться в історичній освіті. *Історія в школі*. 1998. № 9. С. 40.

52. Ткачова Н. О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі : монографія. Луганськ : Луган. нац. пед. ун-т імені Т. Шевченка; Х. : Вид-во «Каравела», 2006. – 300 с.

53. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури ХХІ століття: процес його виховання у вищій школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: зб. наук. праць*. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. Вип. 5 (68). С. 213–224.

54. Шелер М. Формалізм в етиці й матеріальна етика цінностей (фрагменти) / пер. з нім. Київ, 1994. 490 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

План-конспект уроку з предмету «Історія України»

Дата 13.03.2024

Урок 24

8 клас

Тема: Постать Івана Котляревського в українській історії.

Мета:

навчальна:

- ознайомити учнів із життєвим шляхом І. П. Котляревського; / *інформаційна*
- проаналізувати вплив І. Котляревського на розвиток історії України; / *інформаційна*

- дати оцінку творчій спадщині письменника; / *інформаційно-просторова*

розвивальна:

- розвивати креативність, логічне мислення, діалогічне та монологічне мовлення; / *логічна, інформаційна*

- розвивати вміння висловлювати свою думку, давати характеристику постаті, характеризувати значення діяльності, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки; (метод «Мозковий штурм» «Прес» / *логічна, інформаційна*

- розвивати в учнів вміння працювати із письмовими історичними джерелами; / *інформаційна, логічна*

- формувати уміння аналізувати, узагальнювати та критично оцінювати (метод «Ажурна плитка»); / *інформаційно-просторова*

виховна:

- виховувати почуття пошани до творчості І. Котляревського, гордості; / *громадянська, логічна*

- формувати критичне мислення («Мозковий штурм»); / *логічна, інформаційна*

- виховувати вміння працювати в групах (гра «Мікрофон»)) / *хронологічно-логічна, інформаційна*

- прищеплювати любов до рідної мови; *інформаційна*

- формувати комунікативну компетентність шляхом усних та письмових відповідей, міркувань (метод «Мікрофон»); / *мовленнєва, логічна*

- виховувати шанобливе ставлення до національної, історичних пам'яток; / *громадянська*

- формувати інтерес учнів до творчої діяльності (На основі виконання домашніх завдань). / *інформаційна, логічна*

- викликати почуття відповідальності за збереження письмових та речових джерел / *інформаційна, логічна, громадянська*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник «Історія України, атлас, мультимедійна презентація завдань, відеоролик, портрет І.П. Котляревського, підручники, виставка творів І. Котляревського, література про письменника, дидактичний матеріал.

Основні дати: 1798

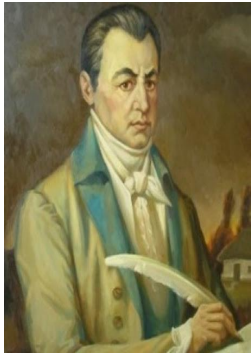
Основні терміни: котляревщина, нова українська література.

Основні історичні постаті: І. Котляревський

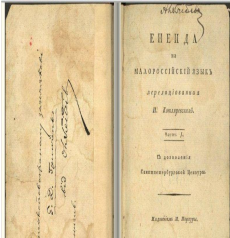
План уроку

1. Життєвий шлях І. Котляревського
2. Творчий внесок.

До за часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учня	Примітки
2 хв	I. Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх 		
7 хв	II. Перевірка домашнього завдання		<u>Письмова робота</u> 1. Народне повстання під проводом У. Кармелюка рік? 2. Губернський реєстратор – це 3. Валуєвський циркуляр – рік, причини? <u>Усна відповідь</u> 1. Видатний філософ-просвітитель? 2. Кого обрали гетьманом після смерті Б. Хмельницького? <u>Карта (III)</u> 1. Позначте на карті де знаходиться Полтава, а також з якими областями межує.	<i>логічна</i> <i>інформаційна, логічна</i> <i>просторова</i>
3 хв	III. Мотиваційний етап	Метод «Мікрофон»		

		<i>«Знаємо — Хочемо дізнатися — Дізналися».</i>		
3 хв	IV. Актуалізаційний етап	Перегляд фрагменту відеOVERSII «Шевченко на землі Котляревського» про перебування Т.Г. Шевченка у Полтаві та безпосередньо в оселі І.П. Котляревського.		<i>логічна, інформаційна</i>
20 хв	V. Етап вивчення нового матеріалу	1. - Іван Петрович Котляревський – відомий письменник, драматург, перший класик нової української літератури. - Народився Іван Петрович 9 вересня 1769 р. у Полтаві в родині дрібного дворянина, що служив канцеляристом у		<i>інформаційна,</i> <i>хронологічно-логічна</i> <i>логічна</i> <i>інформаційна</i>

		Полтавському магістраті. - Навчався він, спершу в дяка. З 1780 року — в Полтавській семінарії. У 1789 р., після смерті батька, Котляревський залишає семінарію, не закінчивши її повного курсу; З 1789 служив у Новоросійській канцелярії. З 1793 року вчителював. У 1796 вступив на військову службу. 1806 року брав участь у поході на Туреччину, за бойові заслуги двічі був удостоєний письмової подяки від самого царя. У 1808 в чині штабс-капітана вийшов у відставку. З 1818 брав участь у масонській ложі «Любов до істини». У цьому ж році обраний членом	Метод «Мікрофон» Переглянути ролик і відзначити найголовніше https://www. youtube.com/watch?v=A1 ihjV0I1vA	<i>мовленнєва, логічна</i> <i>інформаційна, логічна</i> <i>Інформаційна логічна</i>
--	--	--	--	--

		харківського «Товариства аматорів красною письменства». З 1827 попечитель благодійного лікувального закладу. В травні 1835 залишив службу. <u>Творча спадщина</u> І. П. Котляревського: 1) поема «Енеїда», п'єси «Наталка Полтавка» і «Москаль- чарівник»; 2) послання-ода «Пісня на новий 1805 рік пану нашому і батьку князю Олексію Борисовичу Куракіну»; 3) переклад російською мовою уривків з праці Дюкеля «Євангельські	Робота з термінами: Травестія — (від італ. «перевдягатися») — серйозна чи комічна переробка відомого твору. Пародія — (від грец. «жартівлива переробка») — сатиричний літературний, музичний твір, що імітує творчу манеру письменника з метою його висміяти. Бурлеск — (від італ. «жартівливий») — жартівливе змалювання у зниженому, пародійному тоні тем і образів, про які прийнято говорити з повагою.	інформаційна
--	--	---	---	--------------

		роздуми, розподілені на всі дні року...»; 4)переспів вірша давньогрецької поетеси Сафо «Ода Сафо». 2. Івану Петровичу Котляревському належить велика заслуга у пожвавленні культурного життя в Полтаві. З початку своєї діяльності в Будинку виховання дітей бідних дворян він організовував театральні вистави за участю вихованців. У 1816 році Івана Петровича було призначено директором Полтавського театру. І.П. Котляревський піклувався не лише про поліпшення побутових умов артистів, обладнання сцени, а й багато сил віддавав справі піднесення культури сценічної майстерності в рідному місті. Як директор театру Іван Петрович багато допомагав артистам. Над «Енеїдою»	Робота в групах: перегляньте короткий відеоролик і тезово запишіть найголовніше https://www.youtube.com/watch?v=BMYYdPXjt-c Метод «Прес» Довести, що творчість Котляревського — новий етап у розвитку національного самоусвідомлення	<i>логічна, мовленнєва</i> <i>Інформаційна, логічна, мовленнєва</i>
--	--	--	--	---

		Іван Петрович працював довгий час. У середині 1790-х років у незавершеному вигляді твір поширювався у рукописних списках, користувався неабиякою популярністю, як у середовищі простого люду, так і серед шляхетного панства. Три перші частини вийшли з друку 1798 року в Петербурзі. Зробив це на свої кошти і до того ж без згоди автора один із його палких прихильників колезький асесор Максим Парпура, зробивши присвяту: «шанувальникам малоросійського слова від усього серця присвячується», а до книжки ще й додав словник «малоросійських слів». Друге видання «Енеїди» (також у трьох частинах) здійснив через десять років сам письменник. 1809 року І.П. Котляревський надрукував твір у чотирьох частинах коштом полтавського поміщика Семена Кочубея. На початку 30-х		
--	--	---	--	--

		років письменник почав хворіти. Він відпустив на волю кріпаків, майно роздав родичам, знайомим. 10 липня 1838 року помер.		
6 хв	VI. Систематизація знань	Групова робота учнів	Перевірте свої знання за допомогою навчальної гри «Мозковий штурм у парах» Записати в зошитах три слова, з якими у вас асоціюється поняття «засновник нової української літератури». Метод «Ажурна пилка» На уроці я: 1) дізнався..... 2) зрозумів... 3) навчився 4) найбільший мій успіх — це 5) найбільших труднощів я відчув.... 6) на наступному уроці я хочу	<i>хронологічно-логічна,</i> <i>Інформаційна, мовлення</i>
3 хв	VII. Висновки	- Постать І. Котляревського поклала початок національному відродженню, а вихід у світ «Енеїди» став епохальною подією в культурному житті України./		

		інформаційна /хронологічно- інформаційна - Котляревський підтримував ідеї Просвітництва і всіма зусиллями намагався просувати українське серед мас підніс українське на новий рівень розвитку / інформаційна/хрон ологічно- інформаційна		
1 хв	VIII. Домашнє завдання		Опрацювати параграф в підручнику. Скласти таблицю «Внесок творчості Котляревського на розвиток історії України для майбутнього»	

**Іван Котляревський – український письменник, поет,
громадський діяч, основоположник нової української літератури**

Джерело: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=1622>

Будинок І. Котляреського у м. Полтаві.

Акварель першої половини XIX ст.

Джерело: <https://history.zmist.pl.ua/thesaurus/sadyba-i-p-kotlyarevskogo/>

Музей-садиба Івана Котляревського в м. Полтаві. Сьогодення

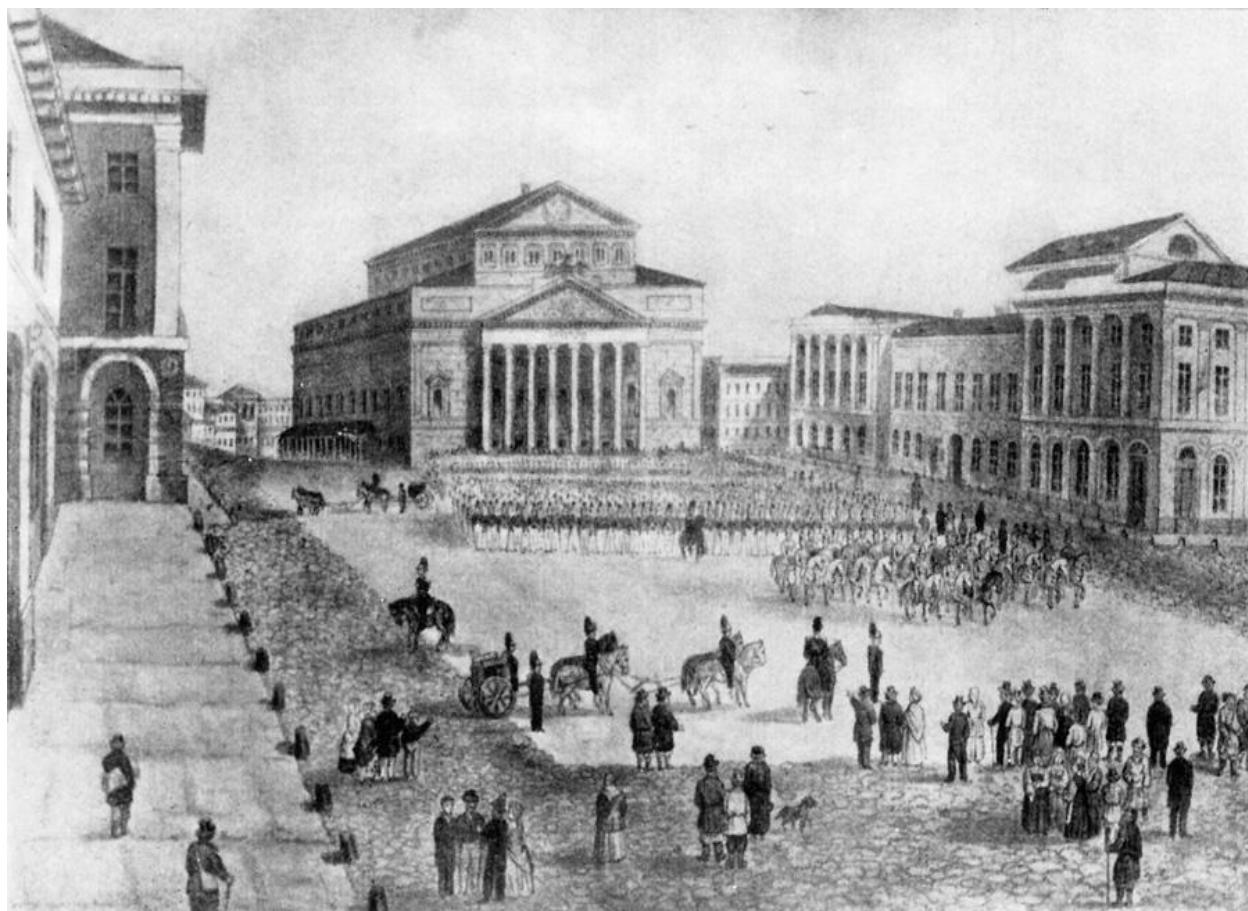

Джерело: <https://www.barabooka.com.ua/muzej-sadiba-imeni-ivana-kotlyarevskogo/>

Духовна семінарія. м. Полтава. Поштівка. Кінець XIX ст.

Джерело: <https://www.pdau.edu.ua/content/duhovna-seminariya>

Полтавський театр. Картина середини XIX ст.

Джерело: <https://teatr-gogolya.pl.ua/news/zmi/top-9-tsikavikh-faktiv-pro-poltavskij-teatr-imeni-gogolya>

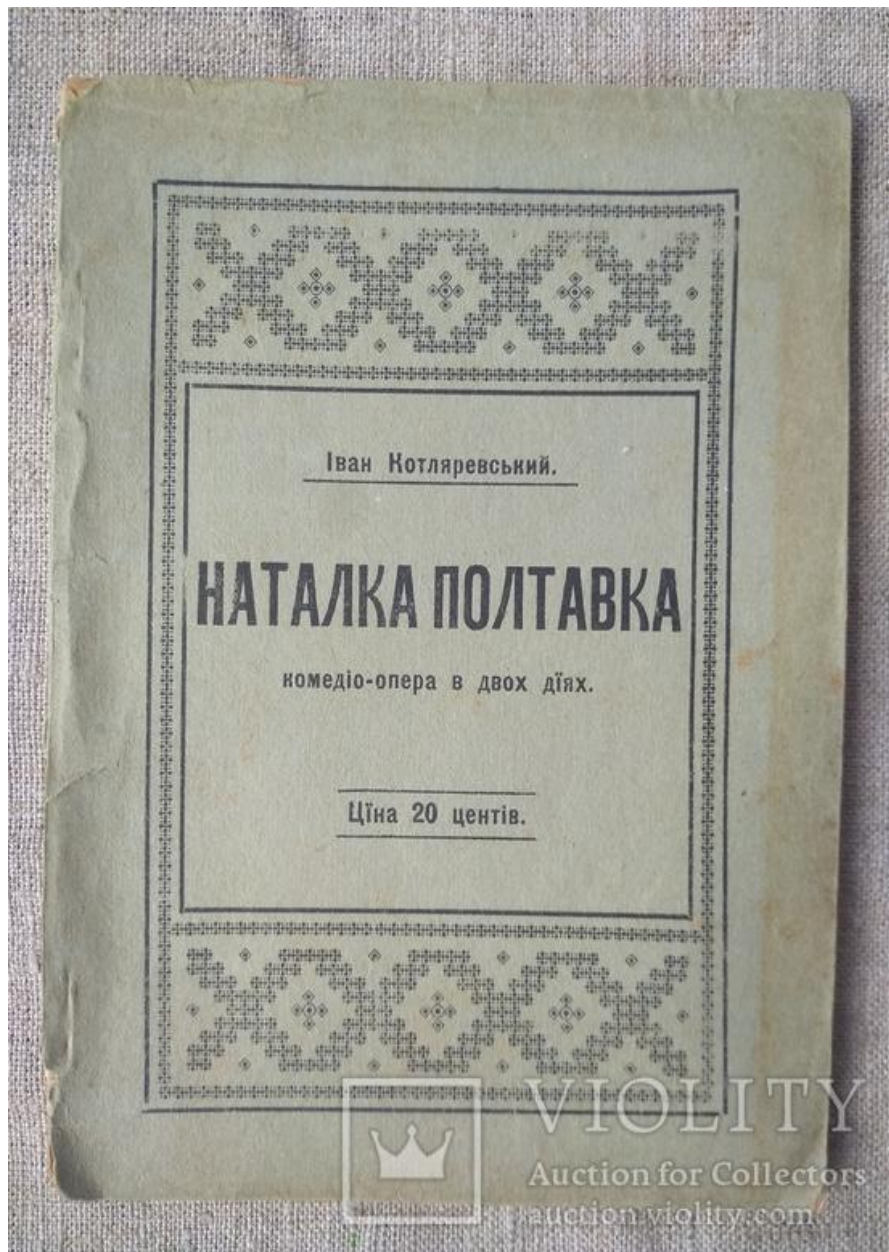
високоповажаному зачетишкови
В. Д. Гринченку
від Охлепидів
мичив.

<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Lit/K/KotljarevskyI/Gallery/Eneida1798.html>

Збірки різних видань творів Івана Котляревського

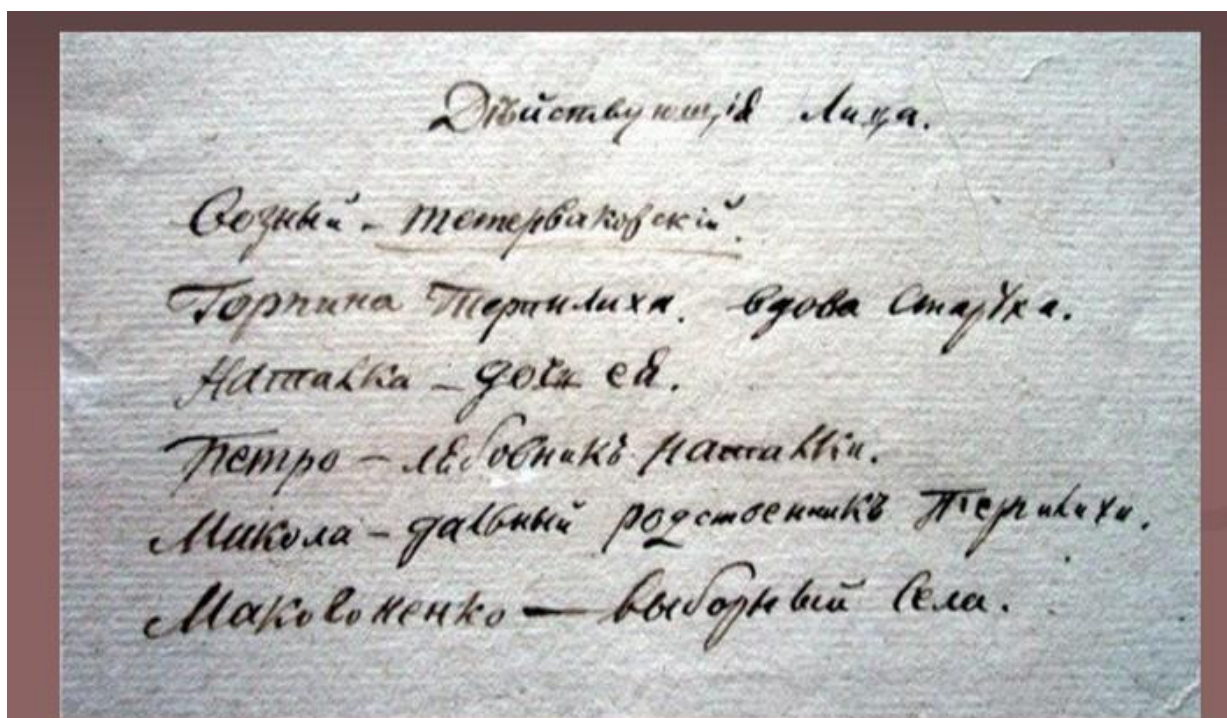

Джерело: <https://buska-crb.blogspot.com/2020/08/>

Обкладинка книги – комедії-опери «Наталка Полтавка»**Івана Котляревський**

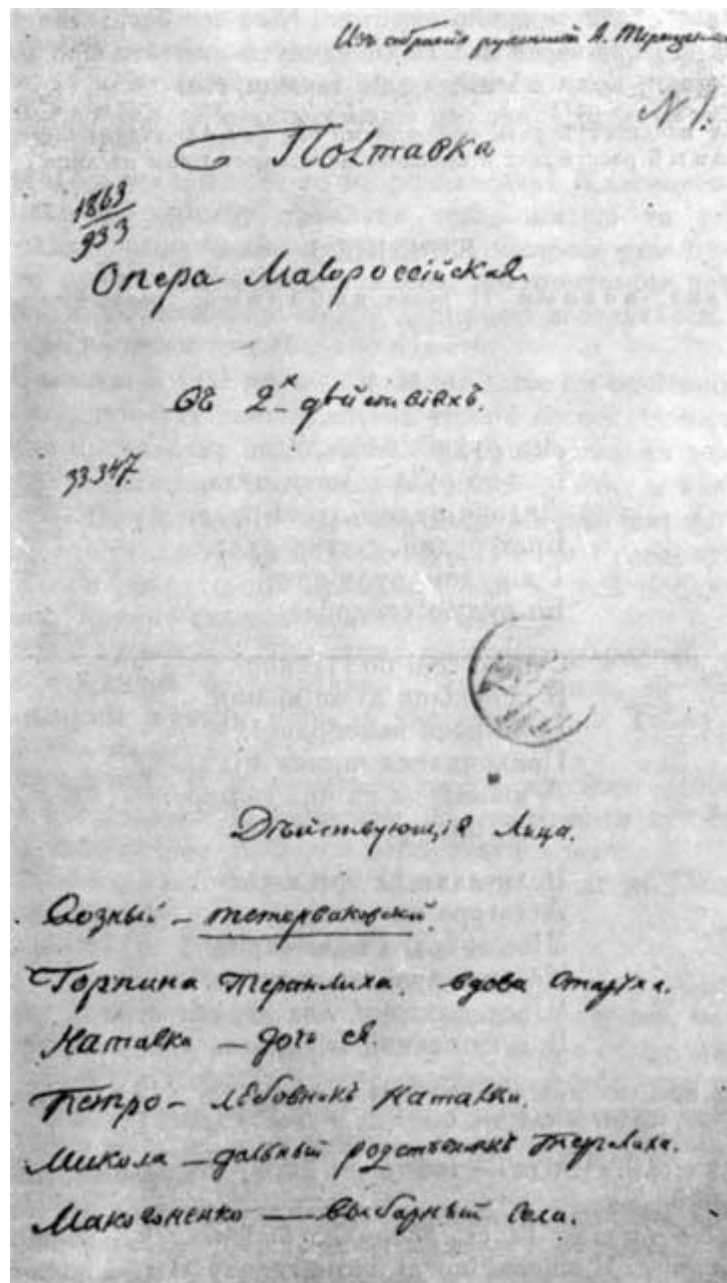
Джерело: <https://violity.com/ru/105144631-kotlyarevskij-natalka-poltavka-1915-izd-svoboda>

Рукопис документу про дійових осіб в п'єсі «Наталка Полтавка»
Івана Котляревського

Джерело: <https://violity.com/ua/102017364-1937-kotlyarevskij-natalka-poltavka>

Титульний аркуш автографа «Наталки Полтавки» І. П. Котляревського.
1829 р.

Джерело: <https://lib.kherson.ua/185-rokiv-natalka-poltavka.htm>

Обкладинка книги – п'єси «Москаль-чарівник» Івана Котляревського

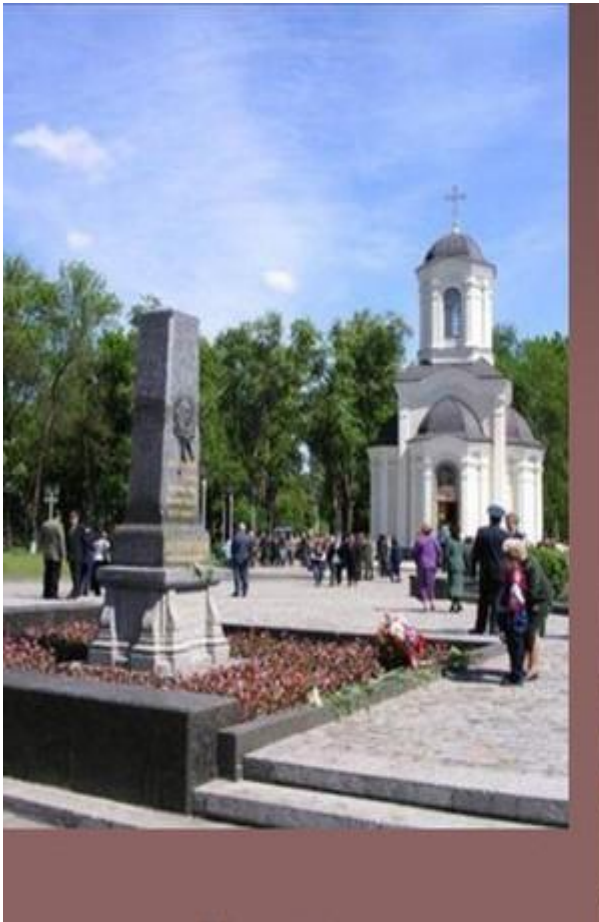

Джерело: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0000780>

Могила Івана Котляревського в м. Полтаві

Нижче – вірш-епітафія Тараса Шевченка:

«Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди,
поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть»

Джерело: <https://www.visitpoltava.com/uk/historydata/view?id=20>